

KÖZLEMÉNYEK

ÁCS TIBOR

GONDOLATOK AZ 1848–49. ÉVI MAGYAR HADÜGYRŐL ÉS HÁBORÚRÓL

Társadalmunk minden rétegét megkülönböztető módon foglalkoztatja az 1848–49. évi magyar polgári forradalom és szabadságharc története. Hála a korszak kutatói munkásságának, az elmúlt időkben az olvasók szinte dúskálhattak az e témákkal foglalkozó napilapok cikkeiben, a tudományos folyóiratok tanulmányaiban és a különböző műfajú kiadványokban.¹

A megjelent publikációk segítségével egyre objektívabb kép alakul ki az 1848–49. évi magyar hadügyről és háborúról; egyre inkább megbízhatóbbak ismereteink a fegyveres erők felépítéséről és szervezetéről, fegyverzetéről és felszereléséről, kiképzéséről és neveléséről, hadviselésének elveiről és gyakorlatáról; a háború egészének és fő időszakainak jellemzőiről, valamint nem utolsósorban a kiemelkedő politikai és katonai személyiségek szerepéről. Azonban, a gazdag termés ellenére, sajnos, még nem áll rendelkezésünkre az 1848–49. évi polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetét összefoglaló nagy monográfia. Úgy tűnik, hogy különböző körülmények és megítélések miatt még nem teremtődtek meg a feltételek a hadtörténetírás e régi adósságának törlesztésére, bár kétségtelen tény az is, hogy a megjelent munkák előrevívó értékei ellenére a korszerű szintézis elkészítéséhez még további feltáró munkára, sok történeti és katonai, elméleti és módszertani kérdés tisztázására van szükség. Ehhez a tisztázási folyamathoz kívánok hozzájárulni a megjelent művek olvasása és kutatásaim közben az 1848–49. évi magyar hadügyről és háborúról felmerült gondolataim közreadásával.

Elméleti és módszertani reflexióimat az 1848–49. évi magyar hadügyről és háborúról ebben a közleményben először a politika és a katonai vezetés kapcsolatáról, majd a hadsereg és jellemzőiről, végül a hadrend és harcrend fogalmáról fejtem ki. Köztudomású, hogy a hadtörténet a történettudomány részeként kutatja az 1848–49. évi magyar polgári forradalom és szabadságharc történetének katonai területét. Mivel a hadtörténet kutatásának tárgya a hadügy, a hadsereg és a háború, ezért szoros kapcsolatban áll a hadtudománnyal és vizsgálati módszereiben nélkülözhetetlen e tudomány fogalmainak és kategóriáinak alkalmazása. Ez nemcsak azt jelenti, hogy a korabeli terminológiát kell felhasználni, hanem azt is, hogy a mai értelmüket is meg kell magyarázni.

Az elmúlt években kiadott munkák különböző mélységben érintették az 1848–49.

¹ Lásd részletesen az 1848–49. évi magyar polgári forradalom és szabadságharcról 1970-től Magyarországon megjelent hadtörténeti irodalom bibliográfiáit a *Hadtörténelmi Közlemények* 1972. 4. sz. 601–602. o., 1973. 4. sz. 484. o., 1974. 4. sz. 746. o., 1975. 4. sz. 808–809. o., 1976. 3. sz. 620–622. o., 1977. 4. sz. 686–687. o., 1979. 2. sz. 351–352. o., 1980. 1. sz. 180–181. o., 1980. 4. sz. 668–669. o., 1981. 4. sz. 671–672. o., 1982. 4. sz. 695–797. o., 1984. 1. sz. 178–179. o. 1984. 4. sz. 807–808. o., 1985. 1. sz. 198–200. o., 1986. 2. sz. 390–392. o., 1987. 3. sz. 574–575. o.

évi hadügy és háború számos alapkérdését. A katonai kérdések hadtörténeti elemzése és ábrázolása azonban, nézetem szerint, megköveteli a kutatóktól a hadtudományi fogalmak és kategóriák alkalmazását. Ha ezt nem teszik, akkor azt munkájuk értékei és érthetősége sínyli meg. A publikációk legtöbbször helyesen használták fel a hadtudományi fogalmakat és kategóriákat, bár azt is meg kell jegyezni, hogy nem voltak mindig következetesek. Különösen zavarólag hat a szövegekben nagyon sokszor használt hadsereg, hadrend, harcrend, katonai vezetés és még néhány más kifejezés fogalmának egyéni értelmezése. Mivel a munkák számos esetben nem tisztázták egyértelműen a közérthetőséget befolyásoló ezen alapvető hadtudományi kategóriáknak és katonai kifejezéseknek a tartalmát és lényegét, ezért írásomban ezek helyes értelmezésére is kísérletet teszek.

A politika és a katonai vezetés

Szinte minden munka vizsgálja politika és a katonai vezetés, a kormány és a hadvezér kapcsolata problematikáját. Ezért tartom szükségesnek, hogy az alábbiakban ennek a kérdéskörnek néhány, általam fontosnak tartott vonatkozásával részletesebben foglalkozzam.

Közismeretek azok a sajátos történeti körülmények és okok, amelyek kiobbantották 1848 nyarán a háborút. Az 1848—49-es magyar szabadságharc a különféle események sokaságából, az egymás ellen harcoló hadseregek harctevékenységeiből, csatáiból és hadjárataiból, győzelmekből és vereségekből állt.

Ez a háború azonban nem korlátozódott csak a szemben álló felek fegyveres küzdelmére, hanem gazdasági, politikai, diplomáciai és ideológiai harc is jellemezte. A történetírás már sokat foglalkozott az 1848—49-es szabadságharcnak mint társadalmi-politikai jelenségnek a vizsgálatával, ez azonban nem lenne teljes, ha nem foglalkoznánk a honvéd hadsereg társadalmi természetével és politikai rendeltetésével.

A honvédsereg, a hadviselés fő eszköze, ugyanabból a történeti és társadalmi talajból nőtt ki, amely 1848 nyarán a háborút előidézte. Az államnak és egyik fontos szervezetének, a honvédseregnek a története szervesen összefonódik a szabadságharc alatt. Tehát amikor a honvédsereg társadalmi természetét akarjuk tisztázni, a politikai hatalmat megtestesítő állam osztályjellegéből kell kiindulni, melynek a hadsereg nélkülözhetetlen eszköze volt.

A hadsereg politikai funkcióját mindenkor parancsnoki karának összetétele, a hadkiegészítés és szervezés módja határozza meg. Az 1848—49-es polgári forradalom és szabadságharc alatt a hadsereg az államgépezetnek, az uralkodó liberális középneemesi osztály politikai szervezetének alkotórésze. A honvédsereg vezetése, a tábornoki kar, a törzs- és főtiszti állomány a kormány politikájának végrehajtó eszköze. A Batthyány-kormány, az OHB, Kossuth kormányzó és a Szemere-kormány mindig törekedett gondosan megválogatni a hadsereg parancsnoki állományát és a lehetőséghez képest legmegbízhatóbb híveiből állítani össze. Különösen vonatkozott ez a tábornokokra és törzstisztekre, akik magas parancsnoki beosztásuknál fogva befolyással bírtak a legfelső állami vezetésre.

1848—49-ben a honvédsereg a nemzeti függetlenség biztosítója, a társadalmi haladás támasza és az állami szuverenitás kifejezésének egyik legmarkánsabb szimbóluma. Az új nemzeti hadsereg politikai rendeltetését és jellegét illetően lényegesen különbözött az osztrák birodalmi hadseregtől. A honvédsereggel a hatalmon levő liberális középneemeség rendelkezett, de erős szálak kötötték a közös nemzeti érdeken keresztül a nép többségéhez is.

A forradalom és szabadságharc különböző időszakaiban a honvédsereg személyi állománya, elsősorban annak tábornoki és törzstiszti kara nem térhetett ki a politikai

küzdelmek és ellentétek elől, melyek az uralkodó osztály különböző csoportjait, de más társadalmi osztályokat és rétegeket is szembe állították egymással, noha a forradalom és szabadságharc legfontosabb alapkérdésében érdekezésszerű állt fenn. Ez abban is kifejeződött, hogy a legváltóságosabb pillanatokban a néptömegek és a honvédsereg között sokszor olyan szoros szellemi és politikai egység jött létre, amely a katonai sikerek alapját képezte. Ezt példázza 1848 szeptembere és 1849 áprilisa. De ez a szoros kapcsolat volt a honvédsereg fejlesztésének is legfőbb tényezője. Ez határozta meg a hadsereg jellegét és rendeltetését, a hadszervezetet és hadkiegészítést, a katonai kiképzés és nevelés rendszerét, a személyi állomány erkölcsi és harci állapotát.

A honvédsereg harci erejét, hadi tevékenységének menetét és kimenetelét több tényező határozta meg. Így mindenekelőtt a csapatok magas fokú erkölcsi szellemének fenntartása érdekében nagy jelentősége volt a tábormokok és törzstisztek észszerű intézkedéseinek, szervezői és vezetői működésének. A csapatok tűzereje és mozgékonyasága alkalmazásában is óriási szerepe volt a tábormokoknak és törzstiszteknek. A csapatok szervezetsége, fegyelme, kiképzettsége, harc képessége és harci akarata nem kis mértékben a zászlóalj-, ezred-, dandár-, hadosztály-, hadtest- és hadseregparancsnokok egyéni tulajdonságaitól is függött.

A honvédsereg példája is aláhúzza, hogy a parancsnoki állomány minden időben és hadseregben a haderő szervező váza és a katonai hagyományok hordozója. A főtisztek, törzstisztek és tábormokok ismeretei, gyakorlata és vezetési képessége lényeges szerepet játszott a győzelmek kivívásában. A tábormokok és törzstisztek helyes hadművészeti gondolkodásának, a hadi események előrelátásának, a gyors elhatározásnak és szívós végrehajtásának is nagy volt a jelentősége.

Szólni kell arról is, hogy az 1848—49-es szabadságharc alatt kit lehetett a hadsereg tábormokai és törzstisztjei közül hadvezérnek tekinteni?

Történelmünk e fordulópontján számos kiemelkedő katonai személyiség, hadvezér jelent meg. A szabadságharc alatti társadalmi szükséglet teremtette meg a feltételeket ahhoz, hogy a történelem színpadán megjelenjenek a tehetséges katonai vezetők. A markáns katonai személyiségek kiemelkedését azonban nem csak a társadalmi szükségesség, hanem az emberek képességei, tehetségei és adottságai is meghatározták. A személyiség adott körülmények között megjelenő egyéni képességei, a tehetség volt az egyik fő kiváltó ok, amelynek hatására kiemelkedtek a seregtestek és a honvéd hadsereg élén álló nagy személyiségek, a közismert hadvezérek.

A hadvezér tekintélyét a magas fokú személyi tulajdonságok alapozták meg. A fegyveres küzdelmet folytató csapatok élén nélkülözhetetlenek a tehetséges és tekintélyes katonai vezetők. Például Bem József altábornagynak, az erdélyi hadsereg parancsnokának és Damjanich János vezérőrnagynak, a III. hadtest parancsnokának, Földváry Károly ezredesnek, a III. hadtest dandár-, majd hadosztályparancsnokának, Rakovszky Samu ezredesnek, a II. hadtest hadosztályparancsnokának, személyes tekintélye és hadvezéri működése le nem írható hatást gyakorolt a csapatokra. Bem, Damjanich, Földváry, Rakovszky tekintélyét olyan tulajdonságok alapozták meg, mint a bátorság, a merészség, az önfeláldozás. Tehetséges hadvezérük mögött bátran mentek harcba a honvédek és az erősebb ellenséget is legyőzték.

Az 1848—49-es téli hadjárat eseményei bizonyítják, hogy okos és tekintélyes katonai vezetők nem csak akkor van szükség, amikor a csapatok támadnak és győzelmeket aratnak, hanem a sikertelenségek pillanataiban is, amikor a csapatok vereséget szenvednek és kénytelenek visszavonulni. Bem, Görgey, Mészáros, Perczel és más tábormokok józan intézkedései megmentették hadseregeiket és hadtesteiket a vereség lehetséges következményeinek legrosszabbikától. A tehetséges katonai vezető a harc, a hadművelés, az ütközet, a csata, a hadjárat fő szervezője és irányítója.

És minél nagyobb a haditevékenység mérete, melyre a hadvezér hatást gyakorolhat és gyakorol, annál inkább megnövekszik a szerepe.

Sok munkában felvetik annak a fontos problémának a tisztázását, hogy a hadvezérek, a katonai vezetők milyen szerepet játszottak a szabadságharc alatt a társadalom életében, a politikai és katonai eseményekben. Ahhoz azonban, hogy valóban megnyugtató módon értékelhessük az 1848—49-es szabadságharc katonai vezetőinek tevékenységét, feltétlenül számba kell venni azokat a történeti, társadalmi, politikai és katonai körülményeket, melyek között működtek. Ugyanis a katonai vezető nem csak befolyással van a társadalomra, hanem saját magán is érzi a társadalmi életnek és annak a társadalmi osztálynak a hatását, amelyhez tartozik.

A meglévő félreértések, zavarok és pontatlanságok miatt szükséges meghatározni a hadvezér fogalmát is, mivel az mozgékony, változó, állandóan új, gazdagabb tartalommal telítődő történelmi kategória. Véleményem szerint 1848—49-ben azokat a tábornokokat és törzstiszteket kell hadvezérnek tekintenünk, akik dandár-, hadosztály-, hadtest- és hadseregpáncsnoki posztot, illetve a honvédsereg fővezéri beosztását betöltve csapataik élén részt vettek a szabadságharc hadműveleteiben. Hozzátevé annyit kiegészítést, hogy hadvezérnek azt a katonai vezetőt nevezhetjük, aki birtokolja a hadműveletek (hadjáratok, csaták, ütközetek) előkészítésének és megvalósításának művészetét; aki képes a fegyveres küzdelem, a harctevékenység olyan formáinak és módjainak kiválasztására, melyek a legjobban megfelelnek az adott körülményeknek és a legnagyobb hatékonysággal alkalmazzák azokat a konkrét katonai helyzetben. A széles hadművészeti látókör, a csapatok hozzáértő vezetésének képessége, a hadtudomány követelményeinek ismerete és betartása voltak az 1848—49-es szabadságharcban az igazi hadvezér jellemző vonásai. De ezeken túl még olyan tehetséggel és személyi tulajdonságokkal is rendelkeznie kellett, melyek kiemelték őt a többi katonai vezető közül.

Köztudott, hogy minden történelmi korszak megkövetelte és felszínre hozta azokat a katonai vezetőket, akik a legnagyobb mértékben megfeleltek az adott korszak jellegének, sajátosságainak és képesek voltak az állam fegyveres erői vezetésével kapcsolatos feladatok helyes megoldására. Az 1848—49-es szabadságharc hadi eseményeit vizsgálva megállapítható: egyik, vagy másik kiemelkedő katonai vezető nagysága éppen abban jelentkezett, hogy gyakorlati tevékenysége során a társadalmi és politikai körülmények által létrehozott olyan harctevékenységi módokat és formákat honosított meg a csapatoknál, amelyek a legteljesebben megfeleltek a fegyverzetnek és az emberanyagának.

Tehát egy-egy hadvezér tevékenységének értékelését a szabadságharc azon időszakának szempontjából kell megközelíteni, amelyben működött. Ebből a szemszögéből kell vizsgálni azt is, hogy mit tett hazája, népe és hadsereg érdekében.

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc létrehozta a maga hadvezértípusait, a rájuk jellemző, meghatározott személyi tulajdonságokkal. E tulajdonságok alakulására döntő hatást gyakoroltak a konkrét társadalmi és politikai körülmények, a háború jellege és lefolytatásának módjai. Ez világosan kitűnik ha megvizsgáljuk például egyfelől Móga, Bechtold, Eder, Holtsche, Teleki, Bakonyi, Baldacci, Esterházy, Fackh tábornokok, vagy másfelől Aulich, Czecz, Guyon, Kiss Ernő, Kmety, Leiningen-Westerburg, Nagysándor, Répási, Vetter tábornokok magatartását és hadvezéri működését.

A honvédsereg tábornokai és törzstisztjei szerepének és tevékenységének megítélésénél, úgy gondolom, érdemes szem előtt tartani Clausewitznak a harci géniuszról szóló fejtegetéseit. A clausewitzi megfogalmazás szerint: „A háborúban minden páncsnoki beosztás a szükséges szellemi erő, dicsőség és becsület egy-egy lépcsőfoka.

Mérhetetlen különbség van a hadvezér, vagy valamely hadszíntér páncsnokló tábornoka és a neki közvetlenül alárendelt páncsnok között, abból az egyszerű

okból, mert ez utóbbi sokkal szorosabb vezetés és felügyelet alatt áll, tehát önálló szellemi tevékenysége jóval kisebb körben mozog”.²

Ezt a megállapítást azonban azzal egészíti ki, hogy ha az elismertetéshez a legalacsonyabb parancsnoki beosztásban is kiváló szellemi erő szükséges, és azt kívánjuk, hogy az minden magasabb fokozatnál növekedjék, magától értetődik, hogy más lesz a véleményünk azokról, akik a haderő másodrendű beosztásaiban hírnevet szereztek. Egybevetve munkájukat a tudós, a tollforgató üzletember vagy a vezető államférfi munkájával, ne feledkezzünk meg egyoldalú tevékenységük mögött meghúzódó kiváló szaktudásukról. „Ilyen formán a kiváló háborús teljesítményekhez — hangsúlyozza Clausewitz — mind alacsonyabb, mind magasabb beosztásokban, sajátos génusz szükséges. A történelem és az utókor a tulajdonképpeni génusz elnevezéssel azonban rendszerint csak azokat illeti, akik a legfelső helyen, tehát hadvezérként tűntek ki. Itt ugyanis az értelem, a szellem előtt minden esetben rendkívüli nagy követelmények állnak.” Gondolatmenetét azzal zárja: „Az egész háborúnak, illetve leghosszabb felvonásainak, a hadjáratoknak fényes sikeréhez a legfelső állami vezetésbe való mély betekintés szükséges. Hadviselés és politika egyesül itt, és a hadvezér egyben államférfivá válik...”

Állítjuk, hogy a hadvezér államférfivé válik, de továbbra is hadvezérnek kell maradnia. (Kiemelés tőlem — Á. T.) Tekintse át egyrészt az egész államgépezetet, másrészt tudja pontosan, hogy mit érhet el a kezeiben tartott eszközökkel.”³ A hadvezér „legyen jártas a magasabb államélet dolgaiban, ismerje az uralkodó irányzatokat, a a szemben álló érdekeket, a napi politika kérdéseit, a vezető személyeket, és helyesen ítélje meg ezeket.”⁴

A szabadságharc eseményei is igazolják, hogy a magas beosztású katonai vezető minden történeti korban csak abban az esetben hajthatja sikeresen végre a rábízott feladatokat, ha jól megértette, mit követel tőle az uralkodó osztályok politikája, melyek azok a célok, amelyek érdekében harcba vezeti csapatait. A katonai vezető világnézete és politikai felfogása tevékenységének egyik legfontosabb mozgató rugója, és ez rendszerint egybevág az uralkodó osztályok és pártok politikai törekvéseivel. Az állam vezető körei a katonai vezetők személyében akaratuk maradéktalan végrehajtóit, érdekeik megbízható védelmezőit látják.

A hadvezér problémája az egész szabadságharc alatt alapkérdés volt és nem kis mértékben befolyásolta a háború menetét és kimenetelét. Milyen tulajdonságokat követel az állam kormánya a hadvezértől? Ugyanazt, amit a múltban és a jövőben is követelni fognak, amíg háború lesz: katonai ismereteket, hozzáértést, tapasztalatot, kötelességtudatot és engedelmisséget a kormány iránt, a veszély idején rettenthetlenséget és felelősségvállalást, tekintélyt a lakosság és a csapatok személyi állománya körében.

Nehezen képzelhetünk el olyan államhatalmat, amely hajlandó volna akár egyet is elhagyni a hadvezérrel szemben támasztott követelmények közül. A Batthyány-kormány, az OHB, Kossuth kormányzó és a Szemere-kormány tisztában volt azzal, mennyire fontos, hogy a hadvezért „ad valorem”, azaz értéke szerint válasszák ki. Az is igaz, hogy a politikai hatalom gyakorlatában ez igen ellentmondásos volt és a választások sem voltak mindig a legszerencésebbek. Gondoljunk csak Dembinszky, Vetter, Görgey, Mészáros, vagy Bem fővezéri kinevezéseire. A kormányok a hadvezér kiválasztását különböző politikai, katonai, személyi és egyéb érdekeknek rendelték alá, és sok esetben nagyok voltak a remények, vagy az országot megmentő hadvezérbe vetett hit, ami aztán *túlzó hadvezéri kultuszokat* szült.

Tény hogy több tényező együttes hatása idézte elő Görgey Artur túlzó hadvezéri

² Clausewitz, Carl: A háborúról. I. k. Budapest, 1961. 92. o.

³ Uo. 92—93. o.

⁴ Uo. 140. o.

kultuszát. De beszédeivel és írásaival Kossuth Lajos is szándéka és akarata ellenére hozzájárult a Görgey hadvezéri működéséhez fűződő nemzetmentő remények táplálásához. Ezt példázza a következő kiragadott két eset is. A politikai hatalom már egy idő óta kereste a rátermett hadvezért a feldunai hadsereg élére és Kossuth úgy vélte, erre Görgeyben, valószínűleg, megtalálta a megfelelő személyt. Az OHB elnöke 1848. november 9-én a képviselőház előtt a feldunai hadseregnél eltöltött hetek tapasztalatairól elmondott beszámolójában ismertette Görgey Artur tábornoki előléptetését és a feldunai hadsereg főparancsnokává történt kinevezését. Ennek során önmaga és a képviselők megnyugtatására többek közt kijelentette: „Azт jövendőlném a tábornok úrnak, ha egy kis szerencse járul hozzá, neki az isteni gondviselés nagy és fényes pályát jelölt ki, és azon meggyőződéssel jövendőlném, miképpen tudom, hogy akármik legyenek is a körülmények, ő a szabadság hű szolgája marad mindig.”⁵

Négy hónap múlva azonban már a Görgeyvel való súlyos politikai és katonai konfliktusai tanulságának birtokában Kossuth Lajos 1849. április 7-én reggel tudósítja a Honvédelmi Bizottmányt a hadsereg isaszegi győzelméről, ebben olvashatjuk: „Most csak annyit írok, hogy győztünk, győztünk határozottan, tökéletesen, s hogy Görgey fővezér előtt tisztelettel kell meghajolni minden hazafinak, mert nem hiszem, hogy a história példát mutasson fel, miként egy fővezér, a vezérnek nagy kötelességeit s a minden veszélyes pontoni jelenlétét, a rettenthetetlen közkatona kötelességével nagyobb mértékben teljesíthette volna, mint Görgey a tegnapi napon.”⁶

Az ilyen nagy nyilvánosságot és publicitást kapott, felnagyított, sajátos optikájú hadvezéri jellemrajzok alapján élt Görgey az országgyűlés, a közvélemény és a hadsereg személyi állománya felfogásában. Ezek, és persze még más körülmények is hozzájárultak Görgeyben olyan nem kívánatos politikai magatartási jellemvonások felerősödéséhez, amelyek aztán negatívan befolyásolták hadvezéri működését és a kormányhoz való viszonyát.

A honvédsereg tábornokai és törzstisztjei a XIX. század első felének hadtudományi axiómái alapján nevelkedtek, amelyek a hadvezér mindenhatóságából indultak ki.⁷ Ennek az uralkodó nézetnek alátámasztására gyakran idézték Napóleont: „Az a hadvezér, akinek felülről véleménye szerint ostoba és pusztulással fenyegető tervet adtak meg, köteles tiltakozni; inkább mondjon le, de ne vigye pusztulásba hadseregét.”⁸ A szabadságharc alatt nem egy hadvezér képviselt hasonló álláspontot, de csak elvétve találkozunk a fővezéri, hadsereg- vagy hadtestparancsnoki beosztásról való lemondással, inkább beosztásokhoz való görcsös ragaszkodással, egy seregettest hitbizományként való kezelésével.

A korszak híres katonai teoretikusai közül egyedül Clausewitz volt az, aki „A háborúról” című munkájában következetesen érvényesítette és hirdette azt az alap gondolatot, hogy a katonai elgondolás, a haditerv és a hadműveletek a polgári feladatoknak vannak alárendelve, vagyis tagadta, hogy a fegyveres erő az egész nemzetől különálló szervezet volna.⁹ Szigorúan elítélte a főparancsnokságnak minden olyan törekvését, hogy az állam érdekeivel összhangban nem álló hadviselést folytasson.

5 Kossuth Lajos Összes Munkái (a továbbiakban — KLÖM) XIII. k. 380. o., *Közöny*, 1848. november 11. (154.) sz. 743. o.

6 KLÖM XIV. k. 838. o., *Közöny*, 1849. április 10. (75.) sz. 271. o.

7 Lásd részletesen A hadművészet középkori és újkori klasszikusai című gyűjteményes kötetben és Maximes de Guerre de Napoleon. Párizs, 1827. Magyarra fordította Kiss Károly „Napóleonnak a háborút illető alaprendszabásai” címmel és megjelent a *Felsőmagyarországi Minerva* 1828. szeptemberi sz. 1856—1861. o., 1829. januári sz. 38—52. o., februári sz. 105—116. o., márciusi sz. 192—208. o., áprilisi sz. 293—300. o., júniusi sz. 446—459. o., júliusi sz. 528—543. o.

8 Correspondance de Napoléon I. 29. k. Párizs, 1869. 393. o.

9 Lásd részletesebben Clausewitz: i. m.

Clausewitz tételével — „A háború a politika folytatása” — pontosabban fogalmazta meg a régi, már korábban ismert elvet, és tétele azért hasznos, mert figyelmezteti a tábornokokat és törzsisztekete, hogy szigorú felelősséggel tartoznak a politikai hatalomnak, a kormánynak, amelynek a dolgát a hadszíntéren folytatják. Ez volt a XIX. században a hivatalos felfogás, de ezt az értelmezést a katonák körében igen sokan nem fogadták el.

Nem csak tagadták, hogy a fegyveres erőknél feltétlenül engedelmeskedniük kell a polgári hatalomnak, hanem amellett szálltak síkra, hogy a hadsereget különleges szervezetté kell változtatni az államban. Jomini szerint a teljhatalommal felruházott hadvezér és a polgári kormány jogi szempontból teljesen egyenrangú és egyenlő félként tárgyal egymással. Teljes határozottsággal kijelentette: „A hadvezér tárgyal és megegyezik a kormánnyal a háború jellegéről, a támaszpontokról és hadművelési vonalokról.”¹⁰ Ezt a gondolatmenetet folytatva hangsúlyozza: „Valójában, túlménoen azon a szoros, kapcsolaton, amely a háború előkészítése szempontjából a háború és a politika között fennáll, szinte minden hadjáratban vannak politikai szempontból vezetett katonai vállalkozások. Ezek néha igen fontosak, de néha oktalanok, a stratégia nyelvén szólva, sokkal inkább vezetnek súlyos hibákhoz, mint hasznos hadműveletekhez.”¹¹

Ez a bírálható és elfogadhatatlan felfogás a reformkori hadtudományi irodalomban is jelentkezett. Ezt példázza Kiss Károly „Hadi alapszabályok gyűjteménye” című összeállításának néhány kitétele. A Tudományos Gyűjtemény 1839. évi kötetét kézbevevő érdeklődő többek között ezeket olvashatta: „A háború szabadságot kíván cselekvéseiben. Független legyen a hadvezér, legyen neki szabad mindent tenni, mit csak az egész javára tenni hasznosnak tart, ha mind azt tellyesíteni elmulasztaná, huzassék feleletre.”¹²

Az ilyen és ehhez hasonló nézetek nyomán állították fel a katonai szakírók a „hadsereg különleges természetére” vonatkozó tételt, amely szöges ellentétben van Clausewitz megállapításával.¹³ Ő ugyanis azt tanította, hogy a hadsereg — mint minden állami intézmény — az egésznek szerves része, és csak azokat a funkciókat végezheti, melyeknél elvégzésére létrehozták. Ezt az elméleti megállapítást, mely szerint a hadsereg feltétlenül engedelmeskedik a polgári hatalomnak, a honvédsereg nem egy vezető személyisége vitatta, természetesen különféle politikai és személyi indokok alapján. A fő érvelésük az volt, hogy szerintük a hadsereg a háború törvényeinek engedelmeskedik, nem pedig az állam polgári törvényeinek. Ennek a tételnek a hangoztatása nyilvánvalóan nem egy esetben fontos volt az olyan önálló útra lépett tábornokok számára, mint például Görgey vagy Perczel.

Az ilyen hadvezéri törekvések ellen harcolva értesíti Kossuth az OHB nevében 1849. január 13-án Görgeyt, hogy hadseregéhez kormánybiztosokat neveztek ki, leszögezve: „A kormánynak mindig elve volt, miszerint haderejét a kormányzat egyik organumának és soha külön álló katonaságnak nem ismerte, és ezen elvéhez most és jövődre hú marad.”¹⁴

Különösen 1848 novemberétől kezdett igen problematikussá válni az állami és katonai felső vezetés viszonyában, a kormány és a seregtestparancsnokok kapcsolatában a *politika primátusa*. A feldunai hadsereghez kinevezett Csányi László kormánybiztos 1848. november 6-án az OHB-hoz írt levelében a Honvédelmi Bizottmány-

¹⁰ Jomini, Antoine Henri: A hadművészet meghatározása. (A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. I. m. 569—572. o.), A stratégia (uo. 616—617. o.).

¹¹ Uo. 617. o.

¹² Tudományos Gyűjtemény. V. k. 1839. 41. o.

¹³ Lásd Clausewitz: i. m. I. kötetében különösen „A háború természete” (37—118. o.) és II. kötetben „A háború a politika eszköze” (444—451. o.) című részeket.

¹⁴ Országos Levéltár. (a továbbiakban — OL). Az 1848—49-i minisztériumi levéltár. Országos Honvédelmi Bizottmány 1848—1849. H. 2. (a továbbiakban — OHB) 1849:379., KLÓM XIV. k. 120. o.

nak a katonatiszti kinevezések rendjét szabályzó november 3-i 2061/E. számú rendeletét úgy értelmezte, hogy azt kihasználva a szintén OHB tag Mészáros Lázár hadügyminiszter tisztekből olyan pártot szervezhet, amely veszélybe sodorhatja a kormányzó OHB hatalmát, és kijelenti: „a kinevezést egyedül a miniszterre bízni nagyon veszélyesnek tartom; azt sikerrel és hazánkra hasznot hozólag csak a Honvédelmi Bizottmány gyakorolhatja; különben visszasodortatunk a régi osztrák mederbe, melyben a miniszter magának egy olyan pártot alakíthat, mint alakított a bécsi Hof-Kriegs-Rath minnek a káros következtetéseit a napi események tanúsítják, mellyek egyedül a protectionált aristocraticus tisztek által idéztettek elő.”¹⁵

Az OHB ugyanazon a napon — 1848. november 8-án — válaszolt Csányinak, amikor Mészáros hadügyminiszter a honvédelmi bizottmányhoz intézett levelében kifogásolja Görgey tábornok előléptetési tervzetét, mivel az „egy táborfővezér hatáskörét túlhaladja, és egyenesen a hadügyminiszterium hatáskörébe vág.”¹⁶

Csányi László tehát az OHB tag Mészáros Lázárt gyanúsítja olyan katonatiszti csoport létrehozási szándékával, amely a politikai párt jellegét öltve veszélyezteti a kormány funkcióját betöltő Honvédelmi Bizottmány hatalmát. Ez azonban csak Csányi megalapozatlan feltételezése volt, hiszen Kossuth és az OHB Mészáros Lázár álláspontját figyelmen kívül hagyva számos fontos hadügyi döntést hozott, amiért a miniszter 1848. november 9-én Kossuth Lajostól tárcája alóli felmentését kéri, az alábbi szövegű levélben:

„Barátom!

Te most első embere vagy Hazánkknak, amit akarsz megteheted, mindenkinek sorsa Tőleg függ, amilly első tekintély vagy nem lehetnél e irántam olly nagyszívű, olly könyörületes? A Kristus kínszenvedéséért kérlek, mikor látjátok hogy csak akadály vagyok, mikor régi rögzött gondolkodásom, avult győződésem nem illik a mostani körülményekhez, hát miért akarjátok hogy én álljak az élen, midőn mások jobban vezetnek...

Midőn a frakot elhánytátok, a magyar színeket felvettétek, midőn az eskűformát megváltoztattátok, midőn a vezérség élére egy fiatal embert állítottatok (ez az legyen észrevétel, mert ha egyes ember csak az ollyas tehet nagyot) és azt a régi katonák elfogadták, nem szükség a régi ember, tehát ezt is változtatni kell, hogy összhangzás legyen, tehát szükség nincs többé rám, azért kérlek, amit ígértetek adjátok meg.

Hogy engemet könnyen elereszthettek, hogy szükségtek nincs reám, jele az hogy mindent tesztek nálam nélkül, tehát csak nagyon nagyszívűségeket nem akarhatod abba meg mutatni, hogy engemet egészen lealázzál, hogy azon kis becsületedet melly még meg maradt el veszelytesed velem, az által hogy miniszternek megtartasz, és ollyanokba munkáltasz, mellyek meggyőződésem ellen vannak.

Légy könyörületes szemem fáj, fejem szédeleg eresz el, mert ha nem eresztetek el, akkor el lévén határozva mindenre, nem bánom az életemmel a nyilvánosságra lépek ki, és az országgyűlésben köszönök le, betegség okáért, ha pedig tartathanak akkor védelmezem magamat.

Isten veled őszinte szolgád Mészáros Lázár”¹⁷

Nem a kormány hatalmának megkérdőjelezése, hanem éppen a méltatlan mellőzöttség, nevének akarta ellenére való felhasználása, nézeteivel ellenkező intézkedé-

15 OHB 1848:2527., KLÖM XIII. j. 372. o.

16 Hadügyminisztérium (a továbbiakban: HM) 1848:9403/3303., OHB 1848:2582.

17 OHB 1848:3445

sek megtétele idézett elő Mészárosban olyan lelki vihart, hogy a tárcája alóli felmentését kérje. Szó se volt a hadügyminiszter esetében arról a feltételezett tudatos politikai tevékenységről, amely sértette, illetve veszélyeztette volna az OHB kormányzását. Sőt ez előtt és ez után is, sokszor ellentétes véleménye dacára, politikai magatartása fejlődésének hatására mindig alávetette magát az országgyűlés határozatainak, az OHB rendeleteinek hadügyminiszteri és seregtestparancsnoki működésében.

Csányi László is hamar — ugyan nem egyértelműen — felismerte, hogy az OHB elleni tiszti csoportosulás veszélye Görgey Artur a feldunai hadsereg fővezére részéről jelentkezik. Erről számol be Kossuth Lajos honvédelmi bizottmányi elnökhöz intézett 1848. november 13-i levelében.¹⁸

Néhány nap múlva, november 17-én, beszámol Kossuthnak arról, hogy Görgey tábornok előléptetett egy századost és egy főhadnagyot. De ezt a kinevezést olyan stílusban bonyolította le, hogy szükségesnek tartotta jelenteni: „figyelmeztetek, adjon isten egy-két szerencsés csatát, ezt kívánnunk kell, ezt esedeznünk kell, mert jövőnk alapja, de akkor a fővezér kinevezési teljes joggal Dictátor, az az úr tell hatalmú, és mivel fegyverrel rendelkezik, igen veszélyes.”¹⁹

Az OHB, a kormány nevében Kossuth Lajos nem egyszer világosan körvonalazta az állami és katonai vezetés kapcsolatát, a kormány és hadvezér viszonyát és a politika szerepét Görgeynek, Bemnek, Perczelnek, Csányinak és másoknak. Ezekből idézünk néhány lényeges megállapítását. 1848. december 9-én Görgey tábornok javaslatot tett az OHB-nak a felsődunai hadsereg hadbiztosságának igen nagy hatáskörrel történő megszervezésére, amit a bizottmány elfogadott azzal a megjegyzéssel, hogy „mivel az ország alkotmányos szabadsága okvetlenül azt kívánná: miszerint a katonai kar a polgáritól merőben elkülönözött Statust a Statusban ne képezzen: mivel a katonai karnak a polgári országos hatalom szintoly kifolyásának kell lenni, mint a közigazgatás bár más más ágazatának... hogy a hadjáratban a kormány által kitűzött s a fővezér által kövedendő politcai irány szoroson megtartassék...”²⁰

Ezt az általános alaptételt erősíti meg Kossuth ugyanaznap Csányi Lászlónak írt levelében, amikor leszögezni: „Elöttem ezen elv áll: a hadvezér intézi és saját felelősége mellett effectuáltatja a hadsereg körébe tartozó minden adminisztratív branch-okat, de a hadsereg nem status in statu, s teljességgel nem független a polgári hatalomtól, de sőt a fővezértől kezdve összesen alá van vetve a polgári hatalom felügyeletének s örködésének; ezen legfőbb polgári hatalmat pedig a kormány nevében te képviseled.”²¹

Kossuth 1848. december 24-én Perczel tábornokhoz intézett levelében is aláhúzza ezt a főelvet, amikor kijelenti: „Azt tetszik írni, hogy hadserege csapatairól senki sem rendelkezék Tábornok úron kívül. Helyes. Egy kivétellel. Tudniillik, hogy a Nemzet, meg az ország kormánya. — Ki legyen a Kormány? az a nemzet dolga, bár én ne volnék benne. Mert unom, hogy életem, mindenem feláldozása mellett, még neheztelésekkel is bajlódjam. De a kormánynak rendelkeznie kell.”²²

A háború legválságosabb időszakában, 1849 január elején is megfogalmazza a kormányzat elvárásait a hadvezetéssel szemben. Kossuth január 4-én Csányi Lászlónak utasítást küld az ellenséggel szemben követendő hadviselésről és az esetleges vereség utáni elgondolásokról. „Légy szíves a hadvezéreknek tudtokra adni, — írta Kossuth — hogy ha arról van szó miképen állítsák fel Budánál csatára hadseregeinket? — ez stratégiai dolog, de ha arról van szó hogy seregek egyesíttessenek, vagy oszlat-

18 OHB 1848:2946., KLÖM XIII. k. 447. o.

19 OHB 1848:3950., KLÖM XIII. k. 480. o.

20 OHB 1848:5034., KLÖM XIII. k. 706. o.

21 KLÖM XIII. k. 708. o.

22 OHB 1848:6505., KLÖM XIII. k. 817. o.

tassanak? s minő politikai irányzat követtessék a táborozásban? ez iránt, mielőtt végrehajtának, az eldöntő határozatot a honvédelmi bizottmányoknak feltartom.”²³

Az OHB nevében Kossuth 1849. január 27-én nevezi ki Csányi Lászlót erdélyi kormánybiztossá, a rendelet az alábbiak szerint rögzítette hatáskörét a politikai és katonai vezetés kapcsolatában: „Működési köréhez tartozik különösen az erdélyi hadsereg, mellynek amint stratégiai vezérlete a vezérparancsnokot illeti, úgy a hadjáratnak politikai irányát a kormány utasításaihoz képest ellenőrizni, s az ország kormányát a hadseregnél képviselni országos biztos úr feladata; mi végett valamint az erdélyi hadvezér, operationalis terve és szándékáról országos biztos urat folyvást világosságban tartandja, úgy országos biztos úr a hadjárat politikai irányát, a hadvezérrel tudatni fogja, mivel egyébiránt a tökéletes egyetértés fentartására mindent elkövetve.”²⁴

A szabadságharc alatt azonban a tábornokok és törzstisztek nem jelentéktelen része azon az állásponton volt, hogy a politika ne avatkozzék bele a hadviselésbe, mert a politikának a háborút kell szolgálnia. 1848 decemberétől nem egy seregtestparancsnok ugyan formailag azt vallotta, hogy kérdezzük meg az OHB-tól, a hadügyminisztertől, milyen katonai feladatokat tűz ki a politika; ám a rendelkezés kézhez vétele után szinte minden esetben kárörvendően hangsúlyozták az engedelmes végrehajtás káros következményeit. A fővezérek és hadseregtestparancsnokok közül nem egy a szabadságharc alatti balsikereket abból származtatta, hogy a hadászatot a politikának rendelték alá.

Az ilyen vélemények azonban elfogadhatatlanok. A hadiesemények vizsgálatánál abból kell kiindulni, hogy a háború a politikát nem csupán céljaiban, hanem módszereiben és jellegében is folytatja. A hadsereg szervezete, nevelése és vezetése szükségszerűen következik a társadalom politikai neveléséből és szervezéséből, az államban uralkodó politikai módszerekből és szokásokból. A katonai szabályzatok és utasítások mindig a polgári törvényeken alapultak, és mindig is azokon fognak alapulni. A hadtörténet általában és az 1848—49. évi szabadságharc konkrétan is bizonyítja, hogy a háború céljait, terveit és módszereit mindig az uralkodó pártok programjai szabták meg. Minden főparancsnokság és katonai igazgatás munkája az uralkodó osztályok polgári módszereiből és hagyományaiból, szokásaiból és előítéleteiből indul ki.

A hadsereg és néhány jellemzője

A következetlen elnevezések 1848—49-ben különösen nagy bizonytalanságot okoznak a *hadsereg* fogalmának értelmezésénél. A hadsereg kifejezés esetében fogalmi tartalom és használati kör terén állapítható meg lényeges különbség. A *hadsereg* nemcsak nyelvtanilag több jelentésű szó, hanem hadtudományi tartalmát tekintve is.

Először közhasználatú elnevezése az állam fegyveres erői egészének, amely a politikai célok elérésének sajátos eszköze és a társadalomban külső és belső funkciókat tölt be. A korabeli lexikon címszavában is ezt olvashatjuk: „*HADSEREG*. Állandó hadi sereg alatt értetik a fegyveres erő, melly békekességben is szervezve és szüntelen fegyverben van, közkölségen tartatik, a status belső és külső bátorságát oltalmazza, s hadi szolgálatra alkalmatossá tetetik.”²⁵

Másodszor ilyen megnevezéssel illetik a fegyveres erők egy részét. A XIX. században az egy, vagy több hadtestből (önálló hadosztályból) álló hadsereg rendeltetése

23 KLÖM XIV. k. 30. o.

24 OHB 1849:1079., KLÖM XIV. k. 251. o.

25 Közhasznú Esmeretek Tára. 6. k. Pest. 1833. 11. o.

az volt, hogy az adott hadszíntéren működjön, vagy önállóan oldjon meg hadműveleti- hadászati feladatokat.

Az 1848—49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc alatt az önálló nemzeti hadsereg létrehozása igen bonyolult és fejlődési folyamat eredménye volt. Ennek a szövevényes, több vonatkozásban még feltáratlan hadseregépítésnek és szervezésnek a megértése nem könnyű, annak dacára, hogy a már eddig feltárt tényekből és hadseregtörténeti feldolgozásokból az alapvető hadtudományi tartalmi jegyek megállapíthatók.

Általában ma a hadsereg egésze alatt a korabeli elnevezés alapján a *hovédssereget* értik. Itt utalnak arra, hogy a *hovédssereg* kifejezés viszonylagos korszerű értelmezése már 1833-ban megjelent a Közhasznú Esmeretek Tára *hovvéd* címszavában.²⁶ A kutatás egyértelműen tisztázta, a különböző publikációkban mégis pontatlanságok tapasztalhatók arra vonatkozóan, hogy milyen időponttól kezdve nevezték a hadsereg egészét *magyar hovvédsseregnek*. A hadsereg elnevezésének időponti zavarai abból fakadnak, hogy nem kevesen a 10 ezer főből álló tíz zászlóaljba szervezett önkéntes rendes (mozgó) nemzetőrsereg 1848. május 15-i felállításának elrendeléséhez kötik, mivel azt szinte létrehozása másnapjától *hovvédsseregnek* nevezték. Mások az 1848. szeptember 29-i pákozdi győzelem dátumához kapcsolják a *hovvédssereg* elnevezés bevezetését.

Az OHB és a hadügyminiszter hivatalos rendeleteiből azonban egyértelműen kiderül, hogy a hadsereg egészének *magyar hovvédssereg* elnevezését 1848. december 1-i hatállyal léptették életbe. Az OHB 1848. november 27-i rendelete leszögezte: „Hadseregeink minden osztálya letévén az esküt az alkotmányra, s felvevén törvény értelmében a magyar színeket, a hajdani seregek s újon állított hovvéd zászlóaljak közötti különbség ezennel megszűntnek, s a magyar hadsereg osztatlan egységűnek jelentetik ki, melynek minden osztályait a *Magyar hovvéd sereg* dicső nevezete egyaránt megilleti.”²⁶

Az OHB rendeletének végrehajtására Mészáros Lázár 1848. november 29-én adta ki a 3884. számú hadügyminiszteri rendeletét,²⁷ melyben határozottan kijelenti:

„A fenn elősorolt rendelet folytán a hadügyminiszterium felszólítattott, hogy — miután a haza, nemzet, s annak kormánya egy minden külső idegen befolyástól ment nemzeti hadseregben látja egyedüli garantiáját a magyar függetlenségnek — ezen rendeletnek az összes magyar hadseregben mielőtt sikert eszközölnön.

Ennél fogva fölkérem a főhadi parancsnokságot, hogy a parancsnoksága alatt létező seregek vezényletei, vagy testületek főnökei által jelen rendeletnek nemcsak nyilvánosságra jutását igyekezzék eszközölni, hanem egyszersmind telyes eréllyel oda hatni: miszerint folyó évi December 1-ső napjával az irtak szerint, az — minden ágaira nézve telyes erejébe lépjen.

Mit a hadügyminiszterium a végrehajtó hatalommal felruházott parancsnok urak ismert buzgalmától elvár.”²⁸

Az eddigi fejtegetés is bizonyítja, hogy a magyar hovvédssereg létrehozása bonyolult folyamat eredménye volt. Mielőtt azonban tovább vizsgálnám azokat a legfontosabb tényezőket melyek a hadsereg egységét lehetővé tették, szükségesnek tartom kitérni a hovvédhadsereg seregstestjeinek — hadseregeinek, hadtestjeinek és önálló hadosztályainak problémájára.

A háború különböző szakaszaiban a katonai helyzet követelményeinek, a hadműveleti és hadászati feladatok végrehajtásának megfelelően a Batthyány-kormány-

²⁶ U. o. 320. o.

²⁷ OHB 1848:3884.; KLÖM XIII. k. 568. o.; *Közöny*, 1848. november 29. (172.) sz. 813. o.

²⁸ Hadtörténelmi Levéltár, 1848—49. évi gyűjtemény (a továbbiakban — HL 1848—49.) General Commando a továbbiakban — GC) 1848 — P — 40/43. P 6463.; *Közöny*, 1848. november 30. (173.) sz. 818. o.

az Országos Honvédelmi Bizottmány, a Kormányzóelnök és a Szemere-kormány, vagy a hadügyminisztérium hozta létre, illetve rendelte el a hadsereg seregtestjeinek megszervezését, felállítását.

A honvédsereg hadseregeinek létrehozását a háború színterén bekövetkezett változások, a különböző magyarországi hadszínterek kialakulása követelte meg. A hadszíntér fogalmán tulajdonképpen az egész háború területének egy részét értjük, amely elhatároltsága folytán bizonyos fokig önálló egység. Clausewitz szerint is a hadszíntér fogalmának segítségével könnyen megállapíthatjuk, hogy a hadsereg: az egyazon hadszíntéren működő erők összessége. Ez azonban nyilván nem fedi teljesen a szóhasználat értelmét. A közös parancsnokság másik ismertetője a hadsereg fogalmának. Mindkét ismertető nagyon közel áll egymáshoz, mert helyes szervezésnél ugyanazon hadszíntéren csak egy főparancsnokság lehet és a hadszíntér parancsnokának bizonyos fokig mindig önállóan kell lennie. A hadsereg elnevezésben a csapatok abszolút számerejének kevesebb szerepe van, mint ahogy azt az első pillanatban gondolnánk.²⁹ Ezt igazolja a honvédsereg 1848 december közepi helyzete.

Kossuth Lajos az OHB nevében a hadügyminisztérium katonai osztálya vezetőjének 1848. december 11-én elrendelte „a magyar sereg létszámát állíttassa haladéknélkül tabellaciter össze” és a „kimutatás pedig ily főszakaszokra terjedjen: 1. felső tábor, 2. Perczel, 3. Batthyányi és Eszék, 4. Komárom, 5. Trencsén (ami aktivitásban van), 6. Bács, 7. Bánát, 8. Arad, 9. felső Erdély, 10. Máramaros, 11. Schlick ellen, 12. Pétervárad, 13. Lipotvár, 14. Munkács, 15. Lovassági felügyelő Répásy tábornok a lovasságra nézve, 16. A 8 főparancsnokság alatt alakításban lévő zászlóaljak.”³⁰

Schonat őrnagy, ideglenes osztályigazgató, 1848. december 16-i felterjesztése így hangzott:

„A tábornoki osztály igazgatósága

A magyar hon kormányzójának.

Van szerencsém ezennel egész mai napig a főparancsnokok által beküldött haderőről mellékletben ide zárt kimutatással szolgálni. — A még beküldendőkről a mint azokat kezemhez veszem azonnal kormányelnök úrnak átteszem.”³¹ Ez a haderőkimutatás tartalmazta a hadszínterek alapján a hadseregek nevét és létszámát fegyvernemi megoszlásban. Ez a hivatalos kimutatás, ha nem is pontosan, de a magyar honvédsereg hadrendjét tükrözte és 9 seregtestnek — közte az eszéki, lipótvári és komáromi várórségnek — adja meg a hadsereg nevét. Az OHB is rávezette az iratra: „A hadügyminisztérium közli a főparancsnokok által beküldött tábor seregek létszámának kimutatását.”

A kimutatás szerint ezek a következők voltak: *Feldunai mozgó hadsereg* 23805 fő (gyalogság 9489, nemzetőrség 10024, rendes lovasság 2925, tüzérség 1367 fő), 1099 fogati ló és 97 löveg; *Drávai mozgó hadsereg* 9881 fő (gyalogság 8389, nemzetőrség 601, rendes lovasság 605, tüzérség 286 fő), fogati ló 157 és 20 löveg; *Aldunai mozgó hadsereg* 11347 fő (gyalogság 6879, nemzetőrség 3445, rendes lovasság 1180, nemzetőri lovasság 187, tüzérség 656 fő), fogati ló 567 és 36 löveg; *Bánati mozgó hadsereg* 14838 fő (gyalogság 7246, nemzetőrség 5582, rendes lovasság 1206, nemzetőri lovasság 219, tüzérség 585 fő.), fogati ló 386 és 46 löveg; *Aradi mozgó hadsereg* 10325 fő (gyalogság 3567, nemzetőrség 6306, rendes lovasság 190, nemzetőri lovasság 258, tüzérség 104 fő), fogati ló 65 és 13 löveg; *Felső Erdélyi hadsereg* 14391 fő (gyalogság 7822, nemzetőrség 5000, rendes lovasság 1569 fő) és 21 löveg.³²

Az 1849 januárjában a hadszíntereken kialakult helyzet és az OHB döntése alapján elhatározott ellentámadás hadműveleti tervének megfelelően a hadügyminisz-

29 Clausewitz, Carl: A háborúról. II. k. Budapest, 1862. 8—9. o.

30 OHB 1848:4407

31 OHB 1848:5772.; HM 1848:1994 B.

32 Uo.

térium kidolgozta a magyar honvédsereg új hadrendjét és az addig önálló seregeteket nyolc hadtestbe, illetve húsz hadosztályba osztotta. Megkezdték az ellentámadás végrehajtásához szükséges erőösszpontosítást a fő hadszíntéren. Az OHB 1849. január 29-én adja ki rendeletét melynek értelmében: „A Szolnok-törökszentmiklósi, tiszafüredi és tokajtáji seregek munkálatába hozandó egység tekintetéből, ezen seregek fővezéréül Dembinszky Henrik altábornagy lón kinevezve.”³³ 1849 februárjától az „egyesült seregek”, az „összpontosított hadsereg”, „központosított hadsereg” vagy „főhadsereg” elnevezést kapta, a régi hadsereg-elnevezések megszűntek. A főhadseregbe az I. (Klapka-), a II. (Répásy-), a III. (Damjanich-) és a VII. (Görgey-) hadtest nevet viselő seregeteket osztották be.

A hadtörténet hasonló korábbi példáit vizsgálva Clausewitz is megállapította: „Az egy hadszínterre rendelt harcolók tömegét egyébként sohasem osztják hadseregekbe, hanem hadtestekbe. Legalábbis — úgy látszik — ezt igazolja a szóhasználat, más beosztás ellene szól.”³⁴ Ehhez még hozzá teszi, hogy a forradalmi háborúban senkinek sem szúr szemet, ha a létszámban nem nagy „önállóan működő portyázó csapatot hadsereg névvel illetik.” „A hadsereg és hadszíntér fogalma között tehát rendszerint kölcsönhatás áll fenn.”³⁵ Ez a hadtudományi axióma érvényesült a magyar honvédsereg hadseregeinek és seregetestjeinek megszervezésében és elnevezésében.

Az OHB és a hadügyminiszter már idézett november 27-i és 29-i rendelete szerint a seregzredek és a honvédszázaljak közti különbség azáltal szűnt meg és vált a hadsereg oszthatlan egységűvé és magyar honvédsereg elnevezésűvé, hogy minden alakulat és intézmény személyi állománya letette az alkotmányra az esküt és felvette a magyar nemzeti színeket: ezen kívül egyedül csak a magyar minisztérium rendeleteit hajtják végre és a katonai adminisztráció (igazgatás, ügyintézés, ügykezelés) egységét a hadsereg minden ágára kiterjesztik.

Először azt vizsgáljuk meg, hogy milyen módon hajtotta végre az OHB és a hadügyminisztérium a magyar színeknek a hadsereg egysége megteremtése szempontjából elengedhetetlen felvételét és a magyar alkotmányra a katonai eskü letételét. Az OHB 1848. október 8-i határozatával és október 12-i rendeletével szabályozta azt, hogy „egész Magyarországon létező hadsereg a nemzeti színeket felvenni köteleztetik.”³⁶ A hadügyminiszter október 14-én elrendelte a végrehajtást a hadügyminisztérium személyi állományának és október 22-én az öt — a budai, zágrábi, pétervárad, temesvári, nagyszombati — főhadparancsnokságnak, hogy a területükön lévő összes katonaság az OHB rendelete értelmében a magyar nemzeti színeket vegye fel.³⁷ Mészáros hadügyminiszter 1848. október 26-i OHB-hez intézett átiratában erről tájékoztat: „Értesítem egyszersmind a tisztelt bizottmányt, miszerint a nemzeti színek felvétele végett, részemről October 22-kéről 8156/2256 E. szám alatt a Magyar Országhoz tartozó 5 főhadi parancsnokságnak a rendeletet kibocsájtám.”³⁸

Kossuth Lajos az OHB nevében 1848. október 12-én utasítja Hrabovszky budai főhadparancsnokot, rendelje el a magyar ezredek hazatérését és minden ezred katonáival „magyar alkotmányra esküt velük letéetni, a tiszteltől írott nyilatkozatot venni.”³⁹ Az eskü szövege körül azonban, a különböző félreértések miatt, huzavona támadt. Mészáros az OHB-hez intézett október 28-i átiratában mellékeli a budai főhadparancsnok október 24-i felterjesztését, melyhez a csanádi alispán által szerkesz-

33 KLÖM XIII. k. 265. o.

34 Clausewitz i. m. II. k. 9. o.

35 Uo.

36 OHB 1848:293., KLÖM XIII. k. 126—127. o.; OHB 1848:1023., KLÖM XIII. k. 169. o.

37 OHB 1848:1760.; HL 1848—49. 2/6409., HM 1848:8156/2256.

38 OHB 1848:1860., HM 1848:8881/2861.

39 OHB 1848:986., KLÖM XIII. k. 170—171. o.

tett és a mezőhegyesi katonai ménes személyi állományával letétetni tervezett esküszöveg változat volt csatolva.⁴⁰

Mészáros azonnal felismerte, hogy ennek az esküformának az elfogadása, bevezetése nagy bomlást idézne elő az egység útjára lépő hadsereg minden alkotóelemében, különösen a sorkatonaság körében, ezért kéri az OHB-t: „miszerint figyelembe vévén ezen valóban a jelen körülmények közti nagy nyomatékú tárgyat, meghatározni szíveskedjék azon elvet, vajjon jogaihoz tartozik e minden kormánybiztosnak nézete szerint más esküformát meghatározni? — nehogy ez által az ügyünk iránt rokonszenvel viseltető katonai egyének elidegenedjenek.

Kérem a tisztelt bizottmányt, miszerint az illyes kényes tárgyak elintézését, amennyire az országos honvédelmi bizottmány nézeteivel összefér, közvetlenül a hadügyministeriumra bízni.”⁴¹

Az OHB is rádöbönt arra, hogy a hadsereg személyi állománya politikai-erkölcsi állapotának katasztrofális válságát idézné elő az ilyen szövegű eskü letételének erőltetése. Ezért az 1848. október 29-i rendeletével megbízta Mészáros Lázár hadügyminisztert, „tegyen intézkedést arról, hogy minden az országban létező katonaság egyforma esküt tegye le, hogy ezáltal minden surlódásnak eleje vétessék.”⁴² Felhívja még a hadügyminisztert, hogy ilyen értelemben válaszoljon a budai főhadparancsnoknak, a csanádi alispánnak pedig eligazító levelet küldjön, melyben közölték, hogy a hadügyminiszteri intézkedésig várjon a megye területén lévő katonaság — így a mezőhegyesi katonai ménes személyi állománya — eskütételével.

Ebben a hadsereg egységesítése szempontjából nagy jelentőségű kérdésben Mészáros gyorsan intézkedett, október 31-i átiratában az OHB-nak a következőket javasolja: „October 29-ről 1900 E. szám alatt kelt rendelete alapján ide mellékelve van szerencsém azon eskü formát áttenni, amely az újjonczállítási törvény javaslatban indítványozva az országgyűléstől elfogadtatott, és amellyel a hadügyministerium czélszerűnek vélné, az összes magyar hadsereget az egyformaság végett eszentül feleskedtettni, elvárván az országos honvédelmi bizottmánynak e tárgy feletti haladéktalan helyeslését, hogy erről rögtön a kellő rendeleteket kiadhassam.”⁴³

A hadügyminiszter javasolta esküforma szövege így hangzott:

„Esküszöm az élő Istenre alkotmányos királyomnak V-ik Ferdinándnak hűséget; esküszöm, hogy hazám alkotmányát, s a magyar nemzet függetlenségét életemmel, s véremmel megvédeni kész vagyok, nemzeti zászlómat soha el nem hagyom, s a magyar ministeriumnak, s törvényesen kinevezett előljáróimnak engedelmeskedvén, kötelességemet mindig pontosan és híven teljesíteni fogom.”⁴⁴

Az OHB a javaslatra 1848. november 1-én Mészáros Lázárnak a következő választ adta. „A magyar hadsereg számára kidolgozott eskü forma általjányossá tétele iránt folyó hó 31-ről nyilvánított véleményét Hadügyminister úrnak e honvédelmi bizottmány teljesen osztván, annak teljesezésbe vétele Hadügyminister úr köréhez tartozand.”⁴⁵

A nemzeti színek felvételével és az új esküforma általánossá tételével megteremtődött az alapvető politikai feltétel a hadügy és a hadsereg egységesítéséhez.

A hadsereg egységesítésének folyamata azonban ezekkel a rendeletekkel és végrehajtásukkal nem zárult le, mivel az 1848 november végi és december eleji, gyorsan változó politikai és katonai események ezt a fontos hadügyi problémát állandóan napirenden tartották. Az OHB-nak, Kossuth Lajos bizottmányi elnöknek és Mészáros Lázár hadügyminiszternek naponta újabb és újabb erőfeszítéseket kellett ten-

40 OHB 1848:1900., HM 1848:8960/2940., GC 1848: R 10011.

41 Uo.

42 Uo.

43 OHB 1848:2003.; HM 1848:9049/3029.

44 OHB 1848:2003.; KLÓM XIII. k. 326. o.

45 Uo.

niók a hadsereg szervezetének és harcckészültségének erősítésére, a tábornoki, törzstiszti és főtiszti kar magyar alkotmány iránti elkötelezettségének biztosítására. Különösen súlyos zavart idézett elő a tisztek körében V. Ferdinánd 1848. december 2-i lemondása és I. Ferenc József trónra lépése, annak ellenére, hogy a magyar országgyűlés december 7-én Ferenc Józsefet trónbitorlónak nyilvánította.

Kossuth Lajos, az OHB elnöke, 1848. december 3-i átiratában közli a hadügyminiszterrel, hogy az érvényben lévő katonai eskü és tiszti nyilatkozat szövege miatt a tisztek körében „némi értelmezési kétkedések forognak egy s más helyen fenn”. Ezért kéri a hadügyminisztériumot, hogy még ma világosítsa fel őt a katonai eskü és tiszti nyilatkozat formájáról és a tett intézkedésekről⁴⁶ Mészáros Lázár még aznap felterjesztette Kossuth Lajos bizottmányi elnöknek az OHB 1848. november 1-i 2003. számú rendeletével jóváhagyott katonai eskü szövegét és tiszti nyilatkozatot, azzal a megjegyzéssel, hogy a hadügyminisztérium utasítani fogja „a katonai hatóságokat miszerint a katonatisztekent ezentúl ezen eskü formában eskettessenek fel, és adják be nyilatkozatukat.”⁴⁷

Az OHB nevében Kossuth Lajos a katonaság esküje és a tisztikar által adandó nyilatkozat tárgyában 1848. december 10-én a következő rendeletet küldi meg Mészáros Lázárnak: „Minister úrnak f. fő 3-áról kelt, a seregbeli minden katonaság által leteendő eskü és a tisztikar által adandó nyilatkozat helyben hagyása iránti megkezesésre ezennel válaszoltatik:

Mikép a trónlemondási esemény következtében más eskü s más nyilatkozat lévén szükséges, annak mintája a honvédelmi bizottmány által Nádoszi ezredes úrnak már átadott s a hadügy Ministerium annak eszközésére utasított.”⁴⁸ Az új esküformát és nyilatkozatot Kossuth sajátkezűleg fogalmazta meg.⁴⁹

Az új esküforma és nyilatkozat az OHB rendeletként a Közlöny 1848. december 10-i számában is megjelent.⁵⁰

Az új katonai esküforma és a tiszti nyilatkozatminta szövege visszatükrözte azt hogy az országgyűlés — és az általa megbízott kormány, továbbá az OHB —, kényszerből, megtagadta a monarchikus elvet és a népfenség elvi alapjára helyezkedett. A katonai és tiszti köteleességek teljesítésére teendő ünnepélyes ígélet egyik szövegében sem szerepel a király, de az államforma — és így az Ausztriához való viszony — sem. Az új katonai esküforma és tiszti nyilatkozatminta nagy jelentősége abban rejlett, hogy letételével illetve aláírásával a katonák és tisztek kötelezettséget vállaltak az OHB-val szemben, tisztázta a háború céljaihoz való viszonyukat, erősítette a hadsereg erkölcsi szellemét, egyértelműen leszögezte a polgári vívmányok és a függetlenség védelmének, az ellenséggel szembeni fegyveres harcnak a köteleességét.

A hadsereg osztatlan egységének megerősítése azonban szükségessé tette az alapvető katonai feltétel megteremtését is, ami azt jelentette, hogy egyedül a magyar minisztérium rendeletei alapján működik a hadügy és a katonai adminisztráció (igazgatás, ügyintézés, ügykezelés) egységét a hadsereg minden ágára kiterjesztik. Az alapvető katonai feltétel kialakulását súlyos igazgatási, szervezeti, illetékességi, kinevezési és előléptetési jogi és hatásköri zavarok akadályozták. A hadügy és a hadsereg egységéhez nélkülözhetetlen alapvető katonai feltétel megteremtését nagy erőfeszítések és éles viták útján valósította meg a Kossuth Lajos vezette Honvédelmi Bizottmány és a Mészáros Lázár vezette hadügyminisztérium.

A hadügy súlyos zavarai kialakulásának főbb okai visszanyúlnak 1848 áprilisáig. Közismert, hogy jogilag az 1848: III. tc. a felelős minisztériumról és az 1848:

46 OHB 1848:4330.

47 OHB 1848:4457.; HM 1848: 10060/3960.

48 OHB 1848:4467.

49 OHB 1848:4955.; KLÖM XIII. k. 698. o.

50 Közlöny, 1848. december 10. (183.) sz. 865. o.

XXII. tc. a nemzeti őrseregről szabályozta 1848 áprilisától októberig a magyar hadügyet és az ország honvédelmét. De a központosított birodalmi katonai szervezet és irányítás fennmaradása, Mészáros Lázár tudatosan késleltetett hazatérése, a magyar honvédelmi minisztérium késői megszervezése, súlyos illetékességi és hatásköri konfliktusai az osztrák hadügyminisztériummal és a főhadparancsnokságokkal, a nemzeti érdekek védelmében a nemzetőrségnek és az önkéntes honvédseregnek Batthyány Lajos miniszterelnök — és végrehajtó szerve az Országos Nemzetőrségi Haditanács — közvetlen fennhatósága alá kerülése idézte elő a magyar hadügy *trifurkálódását*.

Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. október 2-i végleges lemondása, az országgyűlés által az október 4-i királyi rendeletek október 7-i érvénytelenítése az alkotmányos magyar királyhoz való hűség fikciójának fenntartása mellett, majd másnap az Országos Honvédelmi Bizottmánynak az ország teljhatalmú kormányává történő kinyilvánítása új helyzetet teremtettek. Megszűntek a magyar hadügyben a trifurkáció okai és az új katonapolitikai körülmények megkövetelték az ország egységes honvédelmének megteremtését, a hadügyminisztérium újjászervezését, a három ágra bomlott illetékességi viszonyok, a jog és hatáskörök újra szabályozását.

Bár politikai, kormányzati, szervezeti, személyi problémák és viták lassították, október első felétől az OHB és a hadügyminiszter fontos rendeletek sorával megkezdte a hadügyi *unifikáció* megvalósítását. Az OHB szükségesnek tartotta, hogy a lemondás gondolatával foglalkozó Mészáros Lázár tartsa meg tárcáját, mivel a király által kinevezett hadügyminiszter hivatalában maradása, az általa aláírt új kinevezések és előléptetések utólagos királyi megerősítésének reménye jó hatást gyakorolt az egész tisztikarra, különösen a soralakulatok tisztjeire. Kossuth személyesen bírta rá Mészárost a maradásra azzal, hogy garanciákat adott a visszásságok megszüntetésére, mindenekelőtt a hadügyi irányítás egységének megteremtésére.

Ebben az időben a hadügyi irányítás súlyos zavarai abban mutatkoztak meg, hogy az OHB, a hadügyminisztérium, a Nemzetőrségi Haditanács, a főhadparancsnokok, a seregtestek parancsnokai és kormánybiztosai egyaránt adtak ki rendeleteket. A hadügyi irányítás egységének hiánya nem csak a hadműveletek vezetésében és koordinálásában, hanem a kinevezési és előléptetési hatáskörben is igen nagy zavarokat idézett elő. A hadügyminisztérium megkerülésével végrehajtott szabálytalan előléptetések és kinevezések károsan befolyásolták a tisztek hangulatát és magatartását. Már 1848 áprilisától októberig is nem kis gondot okoztak a Batthyány-kormányban és Mészáros hadügyminiszternek a tiszti előléptetések, amelyeket az 1848: III. tc. 8. §. úgy szabályozott, hogy „a katonai hivatalokra kinevezéseket, szinte úgy Ő Felsege fogja, a 13. §. szerint folyvást királyi személye körül leendő felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett elhatározni.”

A katonai beosztásokba történő kinevezésekről és tiszti előléptetésekről szóló paragrafus azonban számos kérdést hagyott nyitva. Az osztrák hadügyminisztérium régi befolyása megőrzése érdekében rendszeresen beleszólt a kinevezésekbe, különösen a tábornoki és törzstiszti előléptetésekbe, mivel értelmezésük szerint azok az összbirodalmi hadsereg működési körébe vágtak. Ebben a fontos és igen kényes hatáskörben Mészáros Lázárt azzal is korlátozták, hogy a kinevezési okiratokat nem a javaslattevő hadügyminiszter írhatta alá, hanem Eszterházy Pál, a király személye körüli (külügy) miniszter ellenjegyezte azokat.

Itt szükséges megjegyezni, hogy 1848—49-ben a hadsereg hadrendjének gyakori változása nagy mértékben befolyásolta a tábornoki, törzstiszti és főtiszti beosztási helyek rendszeresítését, a tábornoki kinevezések és a törzs- és főtiszti előléptetések számának alakulását. A tábornok, törzstiszt és főtiszt szavak — melyekkel különböző tartalmú katonai kategóriákat jelölnek — használatában jelentkező félreértések miatt indokoltnak tűnik röviden bemutatni a cs. kir. hadseregben és a honvéd-

seregben a törvényesen rendszeresített hivatalos katonatiszti rendfokozatokat és jelentőségüket a hadsereg életében.

A rendfokozatok a katonák rangjának és beosztásának kifejezői, de egyben utalnak a szolgálati viszonyokra és a szakmai felkészültségre is. A hadtörténet példái bizonyítják, hogy a rendfokozatokra szükség van a katonai szolgálat megszervezése, a személyi állomány célszerű beosztása, a szilárd szolgálati és jogi viszonyok megteremtése érdekében. A rendfokozatok határozzák meg a katonák feljebbvalói és alárendeltségi kapcsolatát; a rendfokozatok adnak támpontot a rendszeresített beosztások alkalmas személyekkel történő betöltéséhez, illetve ahhoz, hogy az adott rendfokozatú katona milyen szintű beosztást tölthet be. A különböző rendfokozatokhoz a katonai és jogszabályokban meghatározott hatáskör, jogok és köteleességek fűződnek. A különböző katonai rendfokozatokba történő előléptetés az adott államhatalom jogszabályaiban előírtak szerint történik.

1848—49-ben a honvédsereg katonai rendfokozatai általában megegyeztek az európai hadseregekben használt rendfokozatokkal. Jogilag a cs. kir. hadsereg rendfokozatait rendszeresítették, illetve ismerték el a honvédseregben és ez alól csak a lovassági tábournoki, táborszernagyi és tábournagyi rendfokozat volt a kivétel. A honvédsereg *tábournoki kara* az altábournagykok és vezérőrnagykok (tábournokok) összességéből tevődött össze. A hadügyminiszteri, a fontosabb minisztériumi osztályok és intézmények főnöki, az országos főhadparancsnoki, a nemzet hadseregei fővezéri, a seregtest- (hadsereg-, hadtest-, hadosztály-) parancsnoki, a jelentősebb vár- és helyőrségparancsnoki beosztásait tábournokok töltötték be.

A honvédsereg *törzstiszti kara* az ezredesi, alezredesi és őrnagyi rendfokozatúak gyűjtőneve volt. Törzstiszti rendfokozatú helyek voltak a hadügyminisztérium osztályainak, intézményeinek főnöki és fontosabb munkatársi beosztásai, továbbá a seregtest-törzs vezetői, a dandárparancsnoki, a huszárezred-, a zászlóalj- és huszárosztály-parancsnoki, a vár-, tér-, újonctelepi, kórházparancsnoki és különleges szolgálati beosztások.

A honvédsereg *főtiszti kara* a századosokból, alszázadosokból, főhadnagyokból és hadnagyokból tevődött össze, akik általában alegységparancsnokok, vagy különböző törzsek és szervek beosztottjai voltak.

A hadsereg tábournoki kara, törzs- és főtiszti állománya összetételének alakulása nemcsak katonai, hanem fontos hatalmi kérdés is volt. 1848 tavaszától a magyar minisztérium éles harcot folytatott az osztrák hadügyminisztériummal a nemzeti érdekek érvényesítéséért a katonai kinevezések és előléptetések ügyében.

A hivatali tevékenységét 1848. május 24-én megkezdő Mészáros Lázár hadügyminiszter május 30-án ebben az ügyben levelet intézett Bécsbe Pulszky Ferenc külügyi államtitkárhoz, hogy „Magyarország függetlensége megállapítása tekintetében ismét egy lépéssel tovább mehessünk” és „e tárgyban fenforgó surlódásoknak már e tekintetben is végre vége szakadjon, hogy Magyarország hatalma szilárdulván jövődjére biztosabb alapon fejlődhessen”.⁵¹ A továbbiakban elmondja, hogy „Bécsben létém alatt az ausztriai hadügyminiszterium velem a hadsereg személyzetének jövődjéről tárgyalás javallatát” közölte, melyet a levélhez csatolt melléklet jobb oldalán olvashat. Kéri Pulszkyt, hogy a mellékletben bal oldalon levő észrevételei szerint a külügyminiszterium kellő tapintattal eszközölje ki az ország és a magyar hadsereg érdekének megfelelően a tábournoki, törzstiszti és főtiszti előléptetések és parancsnoki kinevezések végrehajtásának szabályzását királyi kéziratban. Indokoltnak tartom, hogy az alábbiakban közöljük a melléklet teljes szövegét:⁵²

„A hadsereg személyzete tárgyalásának alapelvei

51 HM 1848:82.

52 A kurzívval szedett szövegrész Mészáros Lázár javaslata.

a) A Magyarországon tanyázó magyar seregnél.

1. A századosságig előléptetés egészen az eddig divatozott szokás, a létező ezredtulajdonosi jog szerint marad. *1. De mindazon által ugyanazon ezredben egyenlő érdemnél, mint méltányos is, a nemzeti érdemnek előny adassék.*

2. Őrnagytól felfelé egész az ezredesi méltóságig, az ezredtulajdonosok ezentúl ajánlataikat az ausztriai hadügyminiszternek nyújtják be, amely azután azokat saját véleményével együtt a magyar hadügyminiszteriummal közölni fogja. *2. De ezen magyar hadügyminiszterium a szentesített törvény értelmében csak az Ő felsége személye körül létező magyar miniszterhez küldheti ajánlatát, és csak Ő felségének magának terjesztheti fel, ahonnan azután a nagy méltóságú ausztriai hadügyminiszterium értesítenni fog, és a kinevezés mindkét részről közhírré tétetik.*

b) A Magyarországon fekvő nem magyar seregnél.

3. Ezeknél a személyzeti tárgyalás, mint egyedül az ausztriai hadügyminiszteriumot illető, az eddigi szokásban megmarad, mely a tüzérség és külön testületekről is érte-tődik. *3. Semmi ellenvetés alája nem esik, minthogy ezen pontba a többi viszonyok mint az elhelyezés, alkalmazás sat. világosan előírva, egyenesen a magyar hadügyminiszterium alá vetve maradnak.*

c) A Magyarországon kívül fekvő magyar seregnél.

Az kartisztiségei előléptetési ajánlatok: *Szinte akképp intézendők mint az őrnagytól felfelé.*

Hadvezérség (tábornokság)

4. A betöltési és alkalmazási ajánlatok az ürességbe vagy változtatások alá eső vezéri állomásoknál, ezentúl is mint az az általános hadseregi rangviszonyoknál fogva, más-kép nem is lehet, az ausztriai hadügyminiszteriumtól egyenesen Ő felsége elébe fognak terjesztetni, és a beérkező legfelsőbb rendeletektől, sat..., amennyire az a Magyaror-szágon alkalmazott vezérséget illeti, a magyar hadügyminiszterium értesítenni fog.

4. Csakhogy azon egyének viszonyainak mellyeknek előléptetési képessége némely ellenvetések alá esik, világos felfoghatósága és megbírálása végett, előbb az ajánlatot a ma-gyar hadügyminiszteriummal kellett közölni, hogy az magát a nemzettel szemközt igazol-hassa. — Az előléptetés közhírrétetele után pedig, a dandárok, hadosztályok és főhad-kormányok betöltésénél törvényes tekintetbe kell venni, hogy a Magyarországi ebbeli hiva-talok a lehetőség szerint, a magyar koronához tartozó egyénnel töltsék be.

Egyébiránt, hogy a törvényesen szentesített magyar hadügyminiszterium, később világos belátást nyerhessen a magyar hadseregnek vezérlő hadvezérei, kar és főtiszt-jei viszonyaiba, a magyar ezredék oda utasítatnak, miszerint viseletijegyzékeiket az itteni hadügyminiszteriumnak is felterjesszék. — Valamint nem különben a tör-vényben világosan kimondott köteleosségre is, hogy a magyar hadügyminiszteriumot, a főhadi kormányok, hadosztályok és dandároktól készíten-dő személyzeti leírásokat is a hadvezéreknek, kartisztéknek sat. birtokába tegyék.

Egyébként hivatalos, oklevélül szolgáló szíves válasz kéretik ki.”⁵³

Mészáros Lázár, nem várva be az előléptetéseket és kinevezéseket szabályzó ki-rályi kéziratot, június első felében szinte naponta igen erélyesen tiltakozott a magyar külügyminisztériumon keresztül az osztrák hadügyminisztérium által törvényellenesen eszközölt tiszti kinevezések ellen.⁵⁴ Így az 1848. június 6-i átiratában felkéri Pulszky Ferenc államtitkárt, hogy a bécsi hadügyminisztérium előtt annak 1848. május 19-i 3275. számú közlésére jelentse ki: „...felelősségem mellett kénytelen va-gyok kijelenteni, hogy ha az osztrák hadügyminisztérium törvényellenes követeléseivel felhagyni nem akarna, Magyarország törvényes jogai megőrzése végett ellen kinevezéseket fogok eszközölni; — önként értetvén, hogy jelen kinevezés is addig,

53 HM 1848:82.

54 HM 1848:304.; HL 1848—49. 1/236.

míg az Ő Felségének a magyar külügyminister által ellenjegyzett formaszerinti törvényes iratában velem nem közöltetik — érvénytelen.”⁵⁵

Közben a Bécsben lévő magyar külügyminisztérium Mészáros elgondolása alapján elkészítette a katonai kinevezések királyi rendelettervezetét, melyet eljuttatott Innsbruckba. Eszterházy Pál miniszter előterjesztésére a király Eszterházy ellenjegyzésével kiadta 1848. június 15-én rendeletét. A „Királyi Rendelet a magyar hadügyminiszterhez” címet viselő rendelet bevezetője kimondta, hogy a magyar hadseregnél a katonai beosztásokba a kinevezések az 1848. III. tc. 8. §. értelmében a király személye körüli felelős magyar miniszter ellenjegyzése mellett a király elhatározása alapján történnek. Ennek a törvénynek a végrehajtása érdekében a király személye körüli miniszter előterjesztésére az addig érvényes rendszabályokat megváltoztatja és a következőket rendeli el;

1. A törvényhozás további rendelkezéséig az ezredek tisztjeit hadnagytól századosig az ezredtulajdonosok csak a magyar hadügyminiszter jóváhagyásával nevezhetik ki. A magyar hadügyminiszter ellenőrzi a főtiszti kinevezési ezredtulajdonosi jogkör igazságos gyakorlását és a kifogás alá eső főtiszti kinevezés esetében utasítja az ezredtulajdonost más egyén kinevezésére; kivéve a Nádor-huszárezred tulajdonosát.

2. A törzstiszteknek kinevezendő egyének nevét az ezredek tulajdonosai terjesztik fel a magyar hadügyminiszternek, aki azt jóváhagyólag vagy más javaslattal megküldi a magyar külügyminiszternek, aki az előterjesztést a királynak bemutatja. A törzstiszti kinevezést elbíráló királyi elhatározást a külügyminiszter ellenjegyzése mellett megküldik a magyar hadügyminiszternek a rendelet végrehajtására és az osztrák hadügyminiszternek értesítés végett.

3. A vezérőrnagynak kinevezendő magyar ezredesekre és a magyar hadügyminiszter alá rendelt főhadparancsnoki beosztásokba való kinevezésekre a magyar hadügyminiszter tesz javaslatot a magyar külügyminiszter útján a királynak, figyelembe véve a körülményeket, s előzetesen értésítve az osztrák hadügyminisztert.

4. A határhozrezredeknél az addig az udvari haditanács által foganatosított kinevezéseket az illetékes ezredesek meghallgatása mellett a magyar hadügyminiszter végzi. A horvát bán tulajdonosi jogainak gyakorlata megmarad. A törzstiszteket, a magyar hadügyminiszter felterjesztésére, a külügyminiszter útján és ellenjegyzésével, a király nevezi ki.

Az 1848. június 15-i királyi rendelet végül kötelezi a magyar hadügyminisztert az előírások végrehajtására, a rendeletnek napiparancsban a magyar hadsereg előtti kihirdetésére és hivatalos úton az ezredek tulajdonosainak tudtára adására.⁵⁶ A kinevezésekre vonatkozó királyi leirat teljes terjedelemben megjelent a Közlöny 1848. június 27-i számának első oldalán is.⁵⁷

Az 1848. június 15-i királyi rendelet — hiányosságai ellenére — a magyar sorkatonaság hivatásos tisztjeinek tábornoki, törzs- és főtiszti kinevezésében előrelépést jelentett, mivel a magyar hadügyminiszter hatáskörét a korábbi szabályok érvénytelenítésével kibővítette. A rendelet, ha nem is minden vonatkozásban, de kifejezte a magyar hadügy érdekeit és szűkítette az osztrák hadügyminisztérium illetékességi körét. Így az előléptetési és kinevezési zavarok a magyar sorkatonaság tisztjei esetében nagyjából megszűntek, de a surlódások és problémák fennmaradtak a nemzetőr és honvéd fő- és törzstisztek kinevezésének ügyében.

A hadsereg egységesítése szempontjából fontos kinevezési szabályok egyértelmű alkalmazásának szükségességét a Batthyányi-kormány is felismerte. Ezt bizonyítja

55 HM 1848:205.

56 HL 1848—49. 1/267. Egykorú másolat rajta Mészáros aláírásával „Az eredetivel egyenlő. Mészáros Lázár”.

57 Közlöny, 1848. június 27. (18.) sz. 70. o.

Mészáros Lázár hadügyminiszternek 1848. szeptember 3-án Verbaszról Batthyány Lajos miniszterelnökhöz írt levele, melyben — többek közt — a hadseregről megállapítja: „Ha tehát győzni akarunk, és pedig tél előtt, a horvátokkal multhatatlanul kibékülni kell, mert ha ez nem történik, a seregre mostani rendszerével számítani nem lehet. Lehetne e más rendkívülivel lelkesedést gerjeszteni nem tudom. De ha lehetne fiatalabb embereknek kellene használtatni, ki a régi rendszerről mit sem tudnak, ezt azonban próbálhatja kiki csak nem én”.⁵⁸ (Kiemelés tőlem — Á. T.)

Lényegében e gondolatot ismétli meg Mészáros Kossuth Lajos 1848. augusztus 31-i, hadügyminisztériumhoz intézett átiratával kapcsolatban, melyben az a 2200 főből álló Kossuth-önkéntes csapat, (mely „nem rendes katonaság, hanem mozgó őrseregnek tekintendő”) parancsnokául Szalay László ezredesi kinevezését kéri. Mészáros ebben a szeptember 5-i levelében Szalay ezredesi előléptetésével kapcsolatban kijelenti: „Barátom változtassátok meg a törvényt, mert én ki nem szolgált, megbántás és elégedetlenség nélkül törzstisztnak ki nem nevezhetem. Batthyány tehet kinevezéseket a honvédeknél, a nemzet őrseregénél ezredessé, de én Király nélkül nem, mivel felhatalmazva nem vagyok, a Nádor is kinevezhet, és utólagosan az erősítést megkérheti. Mert ha kinevezem a mostani balitéletek nélkül senki sem ismerné el, azért bocsás meg, Batthyány által neveztes ki annyit amennyit akarsz, amit Batthyáynak meg is írtam.”⁵⁹

A hadsereg egységes rendszere megteremtésének szükségességét Mészáros Lázár hadügyminiszter is látja szeptember elején, de annak végrehajtására csak három hónap múlva érett meg a helyzet. A Batthyány-kormány lemondásával, illetve a miniszterelnök végleges lemondásával már csak egyedül Mészáros Lázár volt az aki tárcáját megtartotta, így 1848. október 2-től október közepéig a hadügyminisztériumba érkező előléptetési okiratokat, a királyi kézjegy mellett, Mészáros írta alá.

1848 októberére az előléptetések és kinevezések terén — mivel különböző szintű szervek és személyek saját hatáskörüknek tekintették a fő- és törzstisztek előléptetését — túrhetetlen állapot alakult ki, amit súlyosbított Mészáros Lázár délvidéki tartózkodása 1848 szeptember végéig, valamint a személyével és a hadügyminisztériummal szembeni indokolatlan bizalmatlanság felerősödése. Ez a tény is jelezte, hogy a honvédelem súlyos működési zavarainak megszüntetése, a hadügy és a hadsereg szervezeti és irányítási, illetékességi és hatásköri egységének megteremtése 1848 október végére halaszthatatlanná vált.

Az elhatározó lépést ebben az ügyben Mészáros Lázár tette meg az 1848. október 31-i, OHB-hoz intézett átiratában, melyben a fő- és törzstisztek előléptetési és beosztási kinevezések visszaságaival foglalkozott.⁶⁰ Hivatkozott az OHB 1848. október 28-i 1840. E. számú rendeletére, amely a hadügyminisztériumot utasította: „miserint minden kitelhető módon iparkodjék a hadseregben az előléptetési rendet helyreállítani s kiegyenlíteni, nehogy másképp zavar keletkezzék”. Ezért váratlanul érte a honvédelmi bizottmány október 30-i rendelete, amellyel együtt megkapta Kossuth Lajos elnök október 27-i levelét „tudomás végett” és a hozzá csatolt 5 melléklet azonnali intézkedés céljából.⁶¹ Az egyik melléklet Csányi László kormánybiztos felterjesztése az OHB-hez annak érdekében, hogy „méltóztassék eszközölni, hogy a hadügyminisztérium által, a táborunkat képező seregeknél kinevezések ne történjenek, különben általunk az üres helyek rögtön betöltvén, azon zavar merül fel a több részről kinevezésekből, hogy igen sok számfeletti tisztek fognak lenni a seregeknél”.⁶² Mészáros megjegyzi, hogy „midőn e sorokat olvasom, meg kell vallani,

58 OL Miniszterelnök, elnöki iratok. H 2. 1848:573.

59 OL Kossuth Lajos pénzügyminiszteri iratai. H 21. 1848:255., 984.; HM 1848:5844/984.; KLÖM. XII. 856. o.

60 OHB 1848:2061.; HM 1848:9076/3056.

61 OHB 1848:1922.

62 Uo.

hogy e tekintetben a hadseregnél már a zavar létezik” és az a kormánybiztosok által jogtalanul gyakorolt előléptetésekből ered.⁶³

Az elfogadásra javasolt előléptetési és kinevezési rendszabályokon kívül Mészáros még leszögezi álláspontját Csányi László felterjesztésének azon pontjáról is, „mely szerint a hadügyministerium ne sorozzon be az ezredekhez idegen tiszteket”. Kijelenti, hogy ez a jogkör „egyenesen az országgyűlés ama határozatán alapszik, miszerint a német ezredeknel szolgáló magyar tisztek, felszóllítattván a haza szolgálátára, e végett magokat a hadügyministernél jelentik. Igen igazságtalannak tartaná a hadügyministerium ezen hazafiak beosztásánál, egyedül a Verbaszi hadsereget, melly oly régóta elismert vitézséggel küzd a haza függetlensége mellett terhelni, ennek súlyát tisztelt bizottmány, az összes seregeknek kelletik nézetem szerint viselni, melly nézetemben, hogy a tisztelt bizottmány is osztolni fog meg vagyok győződve”⁶⁴

Az OHB kiadta — megjelent a Közlöny 1848. november 4-i számában — a kinevezések és előléptetések új rendjével kapcsolatos rendeletét a táborig kormánybiztos és hadvezér uraknak, a „Laithai, Verbaszi, Becskereki, Csáktornyai, Aradi, Komáromi, Eszéki, Vasmegyei, Trencsényi, Nagybányai táborparancsnokoknak, Beöthy Ödön, Vukovics Sebő, Csányi László kormánybiztos uraknak,” továbbá a hadügyminiszternek és a haditanács elnökének. A rendelet szövege így szólt:

„A katonatiszti kinevezések és előléptetések iránt minden felől kellemetlen zavarok naponta tűnnek elő, s főleg azért mivel majd egyik, majd másik polgári és katonai hatóság gyakorolja a kinevezések jogát.

Ennek továbbra leendő elkerülése végett szükségesnek találta a honvédelmi bizottmány elhatározni: miszerint ezentúl a kormánybiztos urak bárminő katonai tiszti ajánalatokat csak a táborig fővezér útján egyenesen a hadügyministerhez (ki a minden katonai főhatalmat saját felelősége mellett gyakorol) terjeszthetik elő.

Az eddig e tárgyban netalán történt mellőzések helyrehozásáról a katonaság felhívás (proclamatio) által leendő jóvá tétele az illető kormány biztos s hadvezér urak által értesítendő.”⁶⁵

Hadrend és harcrend

Az OHB elfogadta a hadügyminiszter előterjesztését az előléptetések és kinevezések rendjére, amelyek egyik alaptényezője volt a hadsereg egységesítésének. De a hadügyminiszteri előterjesztés hatására ismerte fel az OHB a másik alaptényezőt, a hadseregek egy vezető központi kormány szerv — a hadügyminiszterium általi irányítása bevezetésének szükségességét is. Ezért 1848. november 1-én az OHB Mészáros László hadügyminiszternek a következő intézkedést küldte: „A honvédelmi bizottmány azon meggyőződésből indul ki, hogy miután azon tekintetek megszűntek, mellyek a honvédseregek külön igazgatását szükségessé tették; miután e külön igazgatása a rendes sorkatonaságnak és honvédseregek hosszabban tartó szétválásában oly zavarokat idéz elő, mellyek megszüntetni hova előbb kívánatos.

A honvédelmi bizottmány a nemzetőrségi tanácsnak a hadügyminiszteriumba beolvasztását óhajtatandónak tartván, ezennel felhívja a hadügyminister urat, hogy az iránti nézeteit és ennek miképpen leendő gyors eszközése iránti véleményét Nádosy ezredes úrral egyetértőleg beadni szíveskednék.”⁶⁶

Ehhez a kérdéskörhöz tartozik a *hadrend*, hadtudományi kategóriája, amit gyakran összekevernek, összemosnak a *harcrend* vagy *csatarend* kategóriájával.

63 Uo.

64 Uo.

65 OHB 1848:2061.; *Közlöny*, 1848. november 4. (147.) sz. 709. o.

66 OHB 1848:1922.; KLÓM XIII. k. 325—326. o.

Különböző feldolgozások igen sajátos felépítésben és rendben közlik a honvédsereg hadrendjét. Ezek a konstrukciók azt sugallják az olvasónak, de még a szakembernek is, hogy a hadra kelt tábori seregtestek — hadseregek, hadtestek és hadosztályok — önállóak voltak és hiányzott a katonai centralizáció, a hadügyminisztériumhoz kötődő főle- és alárendeltségi viszony. Lényegében a hivatalos hadrendek látszatát keltő összeállítások is elfogadhatók a téma egyfajta megközelítési módszereként. Szakmailag azonban ezek az utólagos rekonstrukciók mindenképpen erősen vitathatók mivel az esetek többségében nem tükrözik, hogy a hadrend mindig a katonai szervezeteknek szolgálati alárendeltség szerinti csoportosítását és szervezeti tagozódását tartalmazza, foglalja magába. Ezért minden hadrend tagozódásában a kormányban a hadügyért (honvédelemért) személyében felelős tagtól, — az un. hadügy — (vagy honvédelmi) minisztertől indul ki és egészen az önálló alegységekig, intézményekig rögzíti a hadsereg a szolgálati alárendeltség szerinti csoportosítását és szervezeti tagozódását.

A polgári forradalom és szabadságharc alatt a kormány és a hadügyminiszter által jóváhagyott hadrendek voltak érvényben és azok fogadhatók csak el hivatalos hadrendeknek. Ezt bizonyítja például az OHB és a hadügyminiszter részéről 1848 december elején a hadsereg egységének megfelelő új hadrend elfogadása. A magyar honvédsereg új hadrendjének figyelembe vételével alakították ki a hadügyminisztérium szervezetét is. Az OHB 1848. december 4-én valamennyi minisztériumnak a következő rendeletet adta ki:

„Az országos honvédelmi bizottmány meghagya ezen minisztériumnak, miszerint osztályzatait és ezeknek személyzetét, úgy teendősegeit haladék nélkül a honvédelmi bizottmánynak bemutassa.”⁶⁷ Mint ahogy az az eredeti fogalmazványból kiderül, a rendeletet csak december 6-án küldték el az „Igazság, Belügy, Hadügy, Kereskedelmi, Közlekedési, Vallás, Pénzügy” — minisztériumoknak.⁶⁸ Az OHB rendeletére a vallás és közoktatási minisztérium és a közlekedésügyi minisztérium december 7-én, a többi minisztérium pedig még később terjesztette fel szervezetét, feladatkörét és személyzetének névsorát.⁶⁹

Mivel az új egységes központi katonai kormány szerv, a hadügyminisztérium szervezetét, feladat- és hatáskörét, személyi állományát, vagyis szervezési táblázatát már 1848. december 2-án nyomtatott formában is közreadták, a minisztériumok közül elsőnek Mészáros Lázár hadügyminiszter tett eleget a felhívásnak.⁷⁰

Az OHB december 6-án meg is kapta Mészáros felterjesztését és borítójára a következőket vezették rá: „Hadügy Minister Úr átteszi az újonnan rendezett hadügyministerium tervezetét.” Kossuth Lajos, az OHB elnöke sajátkezűleg írta rá: „Tudomásul szolgál.” Ez azt jelentette, hogy jóváhagyta „Az eddigi országos hadi tanácscsal egyesült királyi magyar hadügyministerium rendezési tervét.”⁷¹ Mészáros Lázár a főhadparancsnokok és a seregvezérek számára már 1848. december 4-én megküldte a hadügyminisztérium átszervezésének lényegéről az intézkedését.⁷² Ezen kívül a hadügyminisztérium és osztályai feladat- és hatásköréről hivatalos közleményeket jelentetett meg a Közlöny december 5—8-i, 12—13-i és 15-i számaiban.⁷³ A hadügyminisztérium Mészáros hadügyminiszter által 1848. december 2-án aláírt és Kossuth Lajos, az OHB elnöke által 1848. december 6-án jóváhagyott szervezeti, állomány- és működési határozványából érdemes idézni a minisztériumnak a hadrendben elfoglalt helyét meghatározó általános feladat- és jogkörét:

⁶⁷ OHB 1848:4551.

⁶⁸ Uo.

⁶⁹ OHB 1848:4886., 4888.

⁷⁰ OHB 1848:4757.

⁷¹ Uo.; HL 1848—49. 52/269.

⁷² HM 1848:10072/3972.

⁷³ Közlöny, 1848. december 5—8. (178—181). sz. 839., 843., 851., december 12—13. (185—186.) sz. 874., 877—879. o., december 15. (188.) sz. 885—886. o.

„A hadügyministerium fő igazgatási hatósága a hadseregnek, melytől minden, az összes katonaságot érdeklő rendelkezések veszik eredetüket. (Kiemelés tőlem — Á. T.) Ez gondoskodik a katonai testületek élélmezéséről, ruházataról, fegyverzéséről, felszereléséről, elszállásolásáról stb, stb. és ez dönti el legfelsőbb fölebbzések esetében a hozzá felterjesztett kérdéseket.

A hadügyministerium hatáskörébe tartozik továbbá a hadsereg minden kiegészítő része fölötti fölügyelőség, és fővezérség, valamint nagyobb hadosztályoknak mozgokká tétele és elhelyezése: a kiviteli rendezés az illető főhadvezérség teendőihez tartozván.

A vezér- és törzstiszti kar előléptetése és elmozdítása a ministerium kifolyása, a valamint a századoságon alóli főtiszti előléptetési indítványok általa erősítetnek meg: úgy az vezeti a hadsereg létszámát, és minden katonasághoz tartozó egyéneket illető pontos jegyzékeket.”⁷⁴ A minisztérium nyolc (elnöki, katonai, táborig, tüzéségi és fölfegyverzési, újoncozási és pótlóvázási, polgári-gazdászati, igazságügyi,) osztálya, a már létrehozott, vagy szervezés alatt álló több hivatala és igazgatósága (főszámvivői és számadás vizsgálati, táborig lelkeszi stb.) közül a tábornokok és törzstisztek ügyében az elnöki osztály és katonai osztály játszott nagy szerepet. Az I. *Elnöki osztály* ügyköréhez tartozott többek között a tábornoki kar, „a hadvezérség (Generalitaet) rendkívüli elmozdítása, nyugalmazása és áttétele”.⁷⁵ A II. *Katonai osztály* feladatköréhez tartozott: „Minden előléptetés az ezredességig bezárólag... A törzs- és főtisztek nyugalmazása; a nyugalmazottak ismétli alkalmazása és magasabb czimmeli ellátása.”⁷⁶

Az érdekesség kedvéért itt kell megjegyezni, hogy a hadsereg és vezető szerve, a hadügyminisztérium egységesítésének szervező munkájában nagy szerepet játszott Mészáros Lázár, mellözési és egyéb sérelmi okok miatt, 1848. december 5-én újból bejelenti lemondási szándékát Kossuth Lajoshoz intézett saját kezűleg írt levelében; mivel „*Minisztériumom úgy levén már (némely apróbb személyzetten, és az álladalmi titkáron kívül, mit utódomnak hagyok kinevezéséül) főbb személyzetibe alkotva, hogy akárki is elvezetheti.*”⁷⁷ (Kiemelés tőlem — Á. T.)

Visszatérve a hadrend problémájára meg kell azt állapítani, hogy 1848—49-ben sűrűn változott a honvédsereg háborús hadrendje a politikai és katonai helyzet, a gazdasági lehetőségek, a rendeltetésszerű feladatok és más tényezők alakulásának hatására. Különösen sokat módosultak a hadrend fő elemeinek a honvédsereg kötelékében működő hadseregeknek, hadtesteknek, hadosztályoknak és dandároknak a hadrendjei. A honvédseregben a katonai szervezetek nagyságának, típusának, rendeltetésének, alá- és fölérendeltségi szolgálati viszonyának, az azonosságának és különbségnek egyértelmű kifejezésére használták — a szintén sűrűn változó, olykor igen nehezen nyomon követhető — hadrendi megnevezést és hadrendi számot.

Bizonyos terminológiai következetlenség, a korabeli értelmezés és szóhasználat miatt azonban még a kutatók között is akadnak olyanok, akik a honvédsereg vizsgálata során összekeverik a *hadrend* és *harcrend* kategóriáját.

A *harcrend* alatt mindenkor az erőknél és eszközöknél mélységben és szélességben való csoportosítását, a harc megvívása érdekében történő tagolását értjük. A XIX. század első felének katonai szabályzataiban és hadtudományi irodalmában a *harcrend* és a csatarend rokonszavak és ugyanazt a hadtudományi fogalmi kategóriát fejezte ki.

Napoleon Rogniat könyvéhez írt V. megjegyzésében körvonalazza a korszerű *harcrend*, a „modern csatarend” fogalmát, kijelentve: „Nem lehet, de nem is szabad

74 OHB 1848:4757.

75 Uo.

76 Uo.

77 OL Kossuth-Polizei-Akten 1848—49. H2. 493/pz.

abszolút érvényű szabályokat előírni. Napjainkban egyáltalán nincs közvetlenül adott harcrend.”⁷⁸ Clausewitz megfogalmazásában: „A csatarend a hadsereg beosztása és felállítása a csata megvívására alkalmas csoportosításában. Részei úgy illenek egybe, hogy a pillanatnyi hadászati és harcászati követelményeket e tömegből kivont kötelékek révén könnyen kielégíthessük. A szükség megszűntével, a kötelékek visszatérnek helyükre.”⁷⁹

Ezt a meghatározását még azzal is kiegészíti, hogy a csatarend a fegyvernemeknek egy egész tagjaiként való beosztása és összeállítása, valamint e tagok felállítási formája. „A csatarend tehát bizonyos mértékben a beosztás számtani és a felállítás mér-tani eleméből áll.”⁸⁰ Felfogása szerint a beosztás alapja, a hadsereg békeszervezete; az innen vett zászlóalj-, lovasszázad-, ezred- és útegegységekből a szükséghez mérten nagyobb kötelékeket — dandár, hadosztály, hadtest — képeznek, fel egészen a hadseregig. Ugyanilyen módon a felállítást a hadsereg békében elsajátított elemi harcászataira alapozzák, amely a háború kitörésekor már nem változtatható meg lényegesen. Hozzáfűzve a csapatoknak a háborúban és nagyban való alkalmazása feltételeit: ez határozza meg általában a hadsereg harchoz való felállításának szabvány alakzatait. Hadászati, hadműveleti és harcászati szempontból a beosztás, a fegyvernemek összekapcsolása és a felállítás kérdései szorosan összefüggnek és döntően befolyásolják a fegyveres küzdelmet.

A csatarendnek ebben az értelmezésében teljes mértékben osztozik a korabeli magyar hadtudományi irodalom is. Ezt tükrözi az 1826-ban Kiss Károly, a 37. magyar sorgyalogezred alhadnagya (1849-ben honvéd ezredes, a hadügyminisztérium nemzetőrségi osztályának főnöke) tollából megjelent „Az Ó és Újkor Csatarendje” című tanulmánya.⁸¹ A harcrendnek ezeket a szabályait foglalta össze az 1849 elején a honvédsereg parancsnokai részére közreadott „Tábori utasítás gyalogság, lovasság és tüzérség számára” című harcászati szabályzat.⁸² 1848 november végén rendelte el az OHB és a hadügyminisztérium ennek a cs. kir. hadseregbeli szabályzatnak a magyarra fordítását és kiadását.⁸³ A Tábori utasítás figyelembe vételével alakították ki a honvédsereg tábornokai és törzstisztjei a hadseregek, hadtestek, hadosztályok és dandárok legcélszerűbbnek tartott harcrendjeit az ütközetek és csaták előtt és módosították a harc dinamikája során.

„Die Schlachtordnung” vagy az „Ordre de Bataille” szavak alatt a harc- és csatarendet értették: vagyis a hadseregnek vagy részeinek — hadtest, hadosztály, dandár — ütközethez, csatához való tagozódási rendjét. A csata- vagy harcrend fő alkotóelemeinek az elővédet, a centrumot, a középet (más néven a főharcvonalat, ezen belül a zömöt), a jobb- és balszárnyat; az esetleges második, vagy harmadik vonalat és a tartalékokat tekintették.

A honvédsereg iratai azonban azt is bizonyítják, hogy az *Ordre de Bataille* szóval két katonai fogalmat — a hadrendet és a harcrendet is kifejezték. Sőt nem egy esetben azzal is találkozunk, hogy a harcrend szóval a hadrendet jelölték. Íme néhány példa:

1. Az alsó-magyarországi mozgó hadtest Verbászon készített 1848. szeptember 18-i — csatarendje *Ordre de Bataille* — nem csak a hadtest harcrendjét, hanem a hadrendjét is tartalmazza.⁸⁴

⁷⁸ *Napoleon, Bonaparte: Tizenhét megjegyzés A gondolatok a hadművészetről* című könyvhöz. A hadművészet középkori és újkori klasszikusai. Budapest, 1974. 427. o.

⁷⁹ *Clausewitz: i. m. II. k. 310. o.*

⁸⁰ *Uo. 25. o.*

⁸¹ *Tudományos Gyűjtemény. I. k. 1826. 27—37. o.*

⁸² *Tábori Utasítás... Pest, 1849. VIII., 431 o., 24. t.*

⁸³ *Lásd Feld-Instruktion für die Infanterie, Kavallerie und Artillerie. Olmütz, 1844. VIII, 464 o., 20 táblázat, 8 vázlat; OHB 1848:4063., 4111.*

⁸⁴ *OL Mészáros Lázár verbaszi iratai. H 76. 1848:148.*

2. A felsődunai hadtest 1848. október 20-i Ordre de Bataille-ja a harcrendet, Truppen Ausweis-e a hadrendet mutatja be.⁸⁵

3. Az „éjszaki mozgó hadsereg parancsnoksága” által 1848. december 25-én készített „Létszám kimutatása a fenntébi hadseregnek” a hadrendet rögzítette, bár utal a hadsereg harcendi elemeire is; viszont az 1849 január elején készített Ordre de Bataille a hadsereg tényleges harcrendjét — az elővéd-, a közép-, a bal- és jobbdandárok parancsnokait, egységeit, létszámát és elhelyezkedését — foglalja magába.⁸⁶

4. 1849 február közepéről származik az az előre elkészített két nyomtatvány, amely a „Kimutatása a felső magyar országi mozgó sereg haderejének” és „Harcrendje a felső magyar országi-mozgó hadseregnek” címet viseli. Ám szintén csak a hadrendet közlik és a harcrendről szó sincs bennük.⁸⁷

5. Röviden a honvédsereg mai napig sokat vitatott 1849 februári új hadrendjéről. Mészáros Lázár tábornok, hadügyminiszter Debrecenből 1849. február 12-én küldte el 653/B. számú utasítását Görgey tábornoknak Kassára, melyben többek között a következők olvashatók: „Az egész hadseregben a nagyon szükséges rend fentartása és a lábrakapott visszasságok alapos meggátlása végett elrendeltetik a hadseregnek egyelőre 20 hadosztályba beosztása, miként mellékelten ki van mutatva, melyek változhatatlan hadrendben (Ordre de Bataille) maradnak.

Mivel az eddigi Feldunai hadtesttől sem állomány kimutatás, sem hadrend (Ordre de Bataille) nem áll rendelkezésre, ezért az mint 16. hadosztály lett feltüntetve és a tábornoki osztályfőnök úr személyes felelőssége alatt az állománykimutatás, a hadrend (Ordre de Bataille) és a mindenfajta fegyverkészlet adatai haladék nélkül felterjesztendőek.

És a 16. hadosztály a Tábornok Úr parancsnoksága és Dembinszky altábornagy úr főparancsnoksága alá helyeztetik, miként az 1., 2., 3., 4., 5., 6. és 8. hadosztályokkal országgyűlési határozat alapján már megtörtént.”⁸⁸

A Stein alezredes, főhadsegéd által aláírt és mellékelte hadrend a honvédsereget nyolc hadtestbe és 20 hadosztályba osztotta be. A hadügyminisztériumnak ezt a hadműveleti irányítás szempontjából indokolt új hadrendi beosztását a honvédsereg tábornokai és törzstisztjei tudomásul vették és végrehajtották. Egyedül csak a 16. hadosztály (VII. hadtest) tisztjeinek legnagyobb részében váltott ki nagy ellenkezést, ami kifejezésre jutott Görgey tábornok 1849. február 14-i napiparancsának stílusában és tartalmában is.⁸⁹

6. Görgey tábornok Kassán 1849. február 18-án 21. számmal készítette el és terjesztette fel a hadügyminisztériumnak az Ordre de Bataille-t és az állománykimutatást. A 17591 főt, 2009 lovassági és 811 fogati lovat, valamint 77 löveget számláló VII. hadtest (16. hadosztály) új hadrendje 4 hadosztályra (hadosztályonként 3—2 dandárra, tartalék dandárra, összesen 10 dandárra) tagolódott.⁹⁰

7. Hadrend volt a „Harcászati beosztása a királyi magyar hadseregnek” címet viselő, 1849. március 8—április 1. dátumú táblázat is. E szerint a honvédsereg nyolc hadtestbe és 22 hadosztályba volt beosztva. Vetter altábornagy főparancsnoksága alá tartoztak, az I., II., III., IV., V., VII. és VIII. hadtestek, Bem tábornok főparancsnoksága alá a VI. hadtest (11., 12., 13., 14., és 15. hadosztály) állt.⁹¹

8. A honvédsereg új hadrendje szerint, mely az „Operierende ungarische Armee in Juni 1849” címet viseli és a hadügyminisztériumban Budapesten, 1849. június 31-én készült a beosztások a következők voltak

85 OSZK Kézirattár. Horváth Mihály irodalmi hagyatéka. Oct. Hung. 441. sz.

86 HL 1843—49. 6/419., 55/135.

87 Uo. 51/25., 51/26.

88 Uo. 13/320.

89 Lásd részletesen *Görgey Artur*: Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Budapest, 1911. 185—189. o.

90 HL 1843—49. 14/72.

91 Uo. 16/1365.

Főhadserég. Görgey Artúr tábornok. (1., 3., 7., és tartalékhadtest, 26. hadosztály) 22272 gyalogos, 4259 lovas, 150 löveg.

Déli hadserég. Mészáros Lázár tábornok. (4., 5., 9. hadtest Gaál László tábornok hadteste, Kmetty tábornok hadosztálya) 31110 gyalogos, 5526 lovas, 151 löveg.

Erdélyi hadserég, Bem tábornok. (11., 12., 20., 21., 22. hadosztály) 27000 gyalogos, 800 lovas, 60 löveg.

Tartalék. Kiss Ernő altábornagy. (23., 27., 28. hadosztály) 11813 gyalogos, 140 lovas, 36 löveg.

Hadműveleti (hadrakelt) hadseregek összesen 92232 gyalogos, 10725 lovas, 397 löveg.

Várőrségek

Komárom. Klapka tábornok. (2., 3., 4., 8. hadtest 16., 17. hadosztály) 14490 gyalogos, 1170 lovas, 39 löveg.

Pétervárad. Kiss Pál tábornok. 5402 gyalogos, 55 lovas, 6 löveg.

Arad. Damjanics tábornok. 2400 gyalogos, 200 lovas, 8 löveg.

Munkács. Mezössy őrnagy. 362 gyalogos, 5 löveg.

A magyar hadserég összesen 115220 gyalogos, 12251 lovas, 455 löveg.⁹²

Fel lehetne még sorolni több példát is a hadrendi és harcrendi fogalmi zavarok illusztrálására, de úgy gondolom az elmondottak is elegendőek ahhoz, hogy érzékeltessek e hadtudományi kategóriák pontos megfogalmazásának szükségességét.

Befejezésül hangsúlyoznom kell, hogy az írásomban az 1848–49. évi magyar hadügy néhány jellemzőjéről kifejtett gondolatokat vitatható elméleti és módszerbeli megközelítéseknek tekintem és nem *orákulumoknak*. Írásommal fő törekvésem az volt, hogy nagyobb ösztönzést adjak az 1848–49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc hadtörténetét összefoglaló mű elkészítéséhez.

92 Uo. 35/563 1/2.